
БРАВІ ХЛОПЦІ
ОПОВІДАННЯ

БРАВІ ХЛОПЦІ

ОПОВІДАННЯ

Зібрав і переповів
для української молоді
АНТІН ЛОТОЦЬКИЙ

КРАКІВ   1942   ЛЬВІВ

УКРАЇНСЬКЕ   ВИДАВНИЦТВО

Накл. »Українського Видавництва«, Краків Райхштрассе 34.
»Друкарня Денникова« під нак. упр. Краків Оржешкової 7.

Druck: „Drukarnia Dziennikowa“, Kommissarische
Verwaltung, Krakau, Orzeszkowagasse 7.

У РОЗБИШАЦЬКІЙ ПЕЧЕРІ

Непроглядний, сталевий краски й пустий — тягнувся степ країною. Він наче зливався водно з імлистосірим небом. Око ледве замічало, де на овиді кінчалася пуста*), а починалося повітряне море. Ні кущ, ні дерево не зеленіли тут. Тільки тут і там підіймався журавель колодязя, мов великанський паль у повітрі, або стояла самотно ліплянка з перегнилою стріхою. Із трощі, що видніла іздалі, як ліс спис, вилітали бузьки, і нісся хриплий лай вовків. Довкола мене було тихо, ніяка птичка не линула непорушним повітрям. Сонце підіймалося щораз вище хмар, що покривали небо і розвівалися. Вскорі стояло над нашими головами темноголубе склепіння неба. Ми їхали крізь золоті струї сонця, а веселі коні, що тягнули наш легкий віз, ослабали в жарі й ішли поволі по розпаленій, м'якій як мох землі, що поглотувала всякий звук коліс і копит.

Нарешті скінчилася наша їзда пустою. що тягнулася цілими днями, і ми вїхали в ліс старезних дубів. Із їх темнозелених верховіть, що таємничо шуміли, віяло милим холодом. Із гущі заблищав замок Керестур, мета моєї їзди. Замок окружали круглі мури. Сам замок — була це будівля з ка-

---

*) п у с т а — мадярський степ.

міння, що розділялася на чотири крила. На їх краях були чотири низькі вежі. Напереді вело кілька камінних сходів на підвищене місце, над яким була кривля на стовпах. Перед підвищенням простягалася левада з кущами рож і іншими пахучими квітами. За ними був парк, повний дубів, благородних каштанів і лип. Між деревами проходили олені й серни.

Стріча із знайомим старцем, що очікував мене на камінних сходах, була дуже сердечна. Я в душі радів зміною, що зайшла в його душі й на зовні. Його очі мерегтіли сяйвом, були повні життєвої радості, — його хода зраджувала, що він знову прийшов до сил, а сонячна усмішка розяснювала гарне лице. При боці цього щасливця стояв майже сімнадцятилітній юнак, стрункий мов ялиця, гарно збудований. Бурі й жара закрасили його на темно, наче мешканця Півдня. І він поздоровив мене, як любого знайомого. Ми посідали на підвищенні перед домом, де були приготовані вигідні сидження, і при огнистому угорському вині святкували стрічу.

Коли я, приваблений дивним чаром краєвиду, що простягався довкруги, глядів на парк і на узгір'я, що замикали обрій, прикувала мою увагу великанська вежа. Вона здіймалася з найвищого хребта гір і видніла ген далеко. Андор, юнак, що стежив за моїм зором, бачив, який могутній вплив зробила на мене ця камінна будова, що випиналася з вінка зелених лісів, сказав:

— Там на горі, в цій вартовій вежі я вперше зустрів розбишак...

— Як часто я остерігав тебе — перервав йому старець, — щоб ти не ходив у пуцу й до вежі.

Та твоя цікавість звела тебе не слухати моїх добрих рад. Кілько то терпінь і горя був би ти заощадив мені й собі.

Андор обняв обидвома раменами дідуся й відповів ніжним тоном:

— Забудь, що минуло й не муч себе більше. Моя неслухняність була досить строго покарана, бо чого ж то я не зазнав впродовж двох літ неволі у розбишак!

Потім звернувся до мене:

— Ви приятель мого дідуся, що в найважчих часах помагав йому — сказав він, — і тому маєте право довідатися про мої переживання між розбишаками.

— Перед кількома роками — оповідав юнак далше — був я ще доволі дикий хлопець, що мав найбільшу приємність у тім, щоб тинятися з рушницею на рамені по лісі й пущі. Вскорі знав я всю околицю замку так добре, як власну кімнату. Тільки гору, що на її шпилі стояла вартова вежа, мусів я оминати, бо там мали мати, як казав переказ, криївку різні підозрілі люди. Я признаюся тепер отверто, що саме таємничі речі, про які оповідали мені, розбуджували мою увагу й подразнювали мою цікавість так довго, аж доки я, проти дідусевої заборони, не вибрався в скриту виправу до вежі. Було це зараз по тім, як у сусідньому комітаті *) жовніри й пандури **) окружили розбишацьку банду Рози Шандора й частину її вилунали, а частину розігнали.

Раннім ранком одної літньої днини вийшов я

---

*) комітат — округа.

**) пандури — служба безпеки в давній Угорщині.

на гору тогобіч парку й по трьох годинах дістався під вежу. Її підбудова збудована з відломів скель, а горішня частина й вартівня з цегли. Замість вікон у мурі пороблено прозори. Залізні ворота замикають вхід до приземелля, що, як я знав, від довшого часу було незамешкане. Як дуже здивувався я, коли побачив довкола витоптану траву й з цього пізнав, що перед хвилиною ходило сюди й туди багато людей. Коли я ще оглядав сліди ніг, дійшов до моїх ух звук голосів із нутра вежі. Я підповз ближче й наслухував.

Гамір щораз більше підносився. Я в безумній очайдушності рішив забавитися в підслухача, а що залізні ворота були сильно замкнені, то я підійшов до отвору в мурі, яким можна було заглядати до середини. Перед отвором зеленів густилистий кущ. Я заповз у кущ і бачив та чув із моєї криївки все, що діялось у вежі.

Я побачив глибоку пивницю, освічену розпаленим багаттям. На землі й на лавках, що стояли здовж попід стіни, сиділо з дванадцять мужів, зодягнених, як вівчарі: у зрібну сорочку з широкими рукавами, в штанах з таксго ж полотна, в чоботах, що сягали до колін, і бунду, кожухом на верх. На голові мали круглі повстяні капелюхи з вузькими крисами, прибрані орлиними перами. Більшість із них мала в чересі короткі ножі. Крім цього кожний мав топорець. Деякі мали ловецькі рушниці чи пістолі.

Над багаттям висіли на довгих залізних дрючках великі кусні мяса. Неподалік багаття лежала чимала бочка, з якої чарку за чаркою наливали вино. Люди ці ждали на печеню й пили безна-

станку, а притім кричали й гляділи в один кут, де були накопичені мішки, клунки з одягами й із зброєю.

Аж тут один із-поміж них підвівся. Він перевищав усіх ростом. Ухопив мішок, перевернув його й випорожнив: дощ лискучих монет посипався на землю. Усі руки витягнулися, щоб захопити звідтам, кілька вдасться. Та великан закричав страшно. Крик поділав так, що кожний повернув назад схоплені монети.

Був це їх ватажок. Усі слухали його сліпо. Його довге волосся звисало йому на шию й чоло. Борода сягала до пояса. Лице мало хитрий, брусоватий і грізний вигляд, замість бунди мав він шубу, плащ без рукавів із жовтавої шкіри, на якій були повишивані яркобарвні цвіти. Прикрашували її великі, як грушки, багряні пуговиці.

Він знов ухопив мішок, випорожнив його, і землю покрило всяке узороччя: золоті нараменники, ланцюги й висаджувані дорогими самоцвітами перстені, срібні чаші й прибори до їди. У сяїві багаття блискотіли вони так, що блеск сліпив очі мужів, що сиділи довкруги. Блеск виривав із їх уст оклики радості й зачудовання. Ватажок перебирав золоті монети й узороччя, — вибирав одно то друге для себе. Усе своє скинув він на купу, а решту оставив товаришам.

Потім приложив до уст повний вина збанок і пив. Тоді саме молодий хлопець закрався поза його плечима до його купи узороччя, викрав золотий ланцюх і швидко сховав його в чересі. У цій хвилині обернувся великан і замітив хлопця. Топір, що держав його в руці, заблис угорі й упав із розмахом на голову злодія. Хлопець, мов гро-

мом ражений, упав на землю й більше не ворухнувся.

Коли я з моєї криївки побачив криваву рану й бліде лице вмираючого, скрикнув із жаху. На моє нещастя, у середині почули цей крик.

Очі всіх вліпилися в діру в мурі, що перед нею я сидів, і заки я ще міг зірватися й втекти з-під корча — схопило мене кілька опришків і відчиненими залізними воротами затягнули до пивниці.

Опришки прийняли мене таким диким криком і такими грізними рухами, що я думав, що ось-ось жде мене доля приловленого злодія.

— Малий зрадить нас, коли пустимо його — кричали деякі. — Зв'яжіть його! — Ні, ні! — кликали інші. — Він мусить стати тим, що ми!

В часі цього крику тягали мене то наперед, то назад так, що позривали з мене одержу. Вкінці ватажок наказав спокій. В одній хвилині все втихло. Тоді ватажок сказав:

— Малий виглядає на сина багатих людей. Оставимо його при житті!

Деякі опришки бурмотіли тихо, та один дикий погляд ватажка успокоїв їх.

Ватажок підійшов до мене й спитав, хто я й звідкіля приходжу. Коли я назвав своє ім'я й замок Керестур, відповів він:

— Останеш так довго в полоні, поки твій дідусь, дідич Мадраші, не заплатить за тебе викупу десять тисяч золотих.

Опришки скричали з радощів і знову забралися до своїх збанків. А я з руками, зв'язаними сильними посторонками, мусів стояти в куті пивниці.

Так минали години за годинами, в яких я був свідком дикого пиру. Бесіди, що їх говорили, обурювали й жахали мене. До цього прийшло каєття за легкодушність і неслухняність та туга за дідусям. Я числив, як довго ще може потривати мій полон, бо не сумнівався ні хвилиночки, що високий викуп заплатять за мене, як тільки буде можна — якнайскоріше. Підвечір став мені докучати голод і спрага. Я попрохав одного з опришків, що лежав близько мене, щоб дав мені дещо їсти.

Та він, замість виповнити мою просьбу, копнув мене й повернувся до мене спиною. Знов минуло кілька годин, що видалися мені довгі без кінця.

Вквіці затажок пригадав собі мене й підійшов до мене:

— Роза Шандор не твердосердий, як його представляють вороги! — сказав він. — Ти, як довго будеш у нас, не терпітимеш голоду.

Подав мені великий шмат хліба, на якому був шматок печеного мяса, і підсунув до моїх ніг один із багатьох збанків із вином, що стояли на землі.

— Іж і пий! Як смеркнеться, рушимо далі й пошукаємо кращої криївки... Жовніри й пандури наступлять нам на п'яти, а коли твій дідусь оповість про твій полон, іще завзятіше стежитимуть за нами. Дурні, думають, що перехитрять Розу Шандора, або й зловлять. Горе тобі, коли замість післанця, якого я післав за викупом до Керестура, прийдуть пандури або королівські вояки.

По цій у найвищому гніві висказаній загрозі, відійшов він від мене. А я мав доволі часу до роздумування над моїм безвихідним, страшним по-

ложенням. До мого каяття й відчаю прилучився ще страх, що мене вбють. „Хто знає, — говорив я собі, — чи вояки, що шукають за слідами опришків, не допадуть нас скорше, як післанець із окупом. Тоді я пропав. Роза Шандор напевно подумав би, що мій дідусь післав вояків”.

Серед таких тривожних побоювань провів я решту дня й здригався на кожний шелест, що доходив з-надвору. Коли настав вечір, затріскотіли в далі крісові стріли й сполохали бенкетуючих опришків. В одній хвилині повязали опришки клунки й міхи та наладували на плечі сильніших із-поміж себе. Мене взяли в середину, вийшли з вежі та й скрилися в гущавині.

А Роза Шандор із озброєним відділом подався на долину, щоб там засісти або за скелі, або в диких яругах із наміром напасти знечевя на надходячих вояків. Доріжки, що ними ми пустилися, були дуже стрімкі, покриті гострими ріняками й вели все глибше й глибше в лісі. Зразу вказував нам напрям місяць, що слався сріблом із неба, та пізніше, коли небо затягнулося хмарами, мусіли ми йти в темряві. Нераз ударився я головою об пень, або спотикнувся на суковате коріння, що тут то там виставало з камінистої землі. А що мої руки були звязані, не міг я ніде встерегти себе, щоб дорога стала вигідніша. Тому часто падав я важко на землю, або ранився до гіляк. Так поранив і покривавив я собі лице та руки.

Щойно коло півночі, коли прибули ми в пустелю, замкнену скелями, задержалися ми й в шукали криївки. Довкруги царила глибока тишина. Переривав її тільки шум вітру в верховітті дерев або легка хода дичини, що скакала по моху,

покритому сухим листям. Мої товариші, як зраджували їх глибокі, спокійні віддихи, спали знаменито, та я не міг заснути. Непокоєний різними тривожними думками, сидів я на камені й з тугою ждав нового дня. Він, як я напевно сподівався, принесе мені звільнення з рук опришків.

Зійшло сонце. У скелистім пустарі загомоніло. Це вернулися з яруг опришки, що товаришили Розі Шандорові. Покривавлені, у подертих одягах, без шапок, воліклися вони один за одним до нашого леговища. І як змалів їх відділ! Ледве третина вернулася тих, що присягли були покінчити з вояками. І їх ватажок, що появився останній, мав глибоку рану на голові й глядів так понуро довкруги, що всі вступалися йому з дороги. Та він мав усі причини до люті й смутку, бо тепер ті, що гнали за ним, були веселіші від нього. Замість дати себе заманити в засідку, обійшли вояки через яруги й височини опришків і напали на них із-заду так, що, по розпучливому відпорі, тільки кілька з них могло врятуватися. Всіх інших або вистріляли, або скинули в пропасть.

Про це все довідався я із шептів опришків, які старалися, щоб ватажок не почув голосного слова.

А він сидів на скелі із зором, впяленим наперед себе. Здавалося, що весь потонув у думках.

Нараз зірвався й закликав:

— Я за вас криваво пімщуся. Зрадника, що показав дорогу, застрілю власною рукою.

Його погляд упав на мене.

— За тебе викуп заплачений, хлопче — говорив він дальше. — Але післанця, що мав мені

принести гроші, зловили вояки... Те, що відложено, ще не пропало... Твій дідусь мусить пізніше ще раз заплатити. До того часу останеш у нас... Затям собі одначе, що як тільки спробуєш утікати, або зрадиш нас, то ти пропаз!

Із жалю став я майже без тями, коли почув ці слова. Вся надія на увільнення пропала, а думка, що мусітиму оставати ще довше між опришками, здавалася мені найбільшим нещастям, яке могло мене стрінути.

По короткому відпочинку подалися ми з пуг-стару на долину й перейшли крутими лісовими стежками до Семигороду, де були певніші криївки, як у глибині Угорщини. Там скрізь дика карпатська верховина з пралісами й скельними печерами, в яких іще ніколи не була людська нога.

Заки ми дісталися в гори, Роза Шандор, який хотів там перезимувати (а зима прийшла нагло із сніговицями й лютими морозами), перевів іще кілька розбишацьких нападів у глибину краю, щоби там награтити запасів муки, вина й пороху. На моє горе мусів і я з ним іти...

Скоро світ закралося чотирьох чи п'ятьох опришків до замку, що належав до одного з найбагатіших магнатів. Там вмішалися вони в численну юрбу, що була на подвір'ю, в стодолах і в стайнях.

А Роза Шандор засівся з дванадцяткою опришків у густих кущах, що тягнулися здовж замкового муру. Всі інші, а між ними й я, ждали в недалекому лісі.

В цей час в замку відбувалися заручини. Ворота в мурах, що окружали замок, стояли весь день і ніч отвором. Вартові кинули свої місця. Віз

за возом вїздив на подвіря і привозив силу гостей. Ніхто, — ні сторожа, ні служба, не журилися ніким і нічим. І коли зовсім стемніло, опришки покинули свою криївку й незамітно ввійшли до замку. Ті, що були зі мною, теж вийшли небаром із ліса, а один сказав до мене: „Як тільки скажеш слово, або пробуватимеш тікати, я пробю тебе”.

Він ішов за мною як тінь і невпинно зорив на мене. Годі було й думати про втечу.

На замковому подвірю горів великанський костир. На костирі пекли вола й кілька свиней. А з трьох великих бочок наливали кожному тільки вина, кілька бажав.

Народ,—двірські люди й селяни з околиць:— тиснувся густими лавами, пирував і пив досита. Коли цигани почали грати на скрипках і цимбалах, пустилися всі в танець. А в величавих саях замку, що сяли в потопі тисячі світел, зібралися перші магнати околиці з жінками й дочками. Магнати були зодягнені в шнурований кунтуш-атилю, обрмований кожухом короткий плащ, доломан і колпак, себто шапку, прикрашену чаплиним пером. Пані знову ж були в сукнях із золотого брокату та адамашку, прикрашеного самоцвітами. Усі: — і пани в пишних строях і народ на замковому подвірю, віддавалися втісі й радощам. Не перечували нічого.

Нараз роздався свист, а за ним другий і третій. Опришки, що поодинокі вслизнулися до замку й, незамічені, зібралися при входових дверях, вбігли до саль на чолі з Розою Шандором. Кожний вимахував лискучим топором у правиці, а з лівій руці держав гостро виточений ніж. Ватажок мав у руках дві готові до стрілу пістолі.

У тій хвилині, коли частина опришків вдерлася до середини замку, інша частина вмішалася між юрбу на подвір'ю й почала стріляти. Стріли чути було раз із того, другий раз із іншого боку так, що повстало замішання, якого й не описати: гайдуки й селяни підняли крик, всі гналися до воріт, що стояли отвором, і почали тікати в отверте поле, бо думали, що на замок напало кількасот опришків. Кількох відважних, що остали на подвір'ю, опришки повязали. Тимчасом і ті, що були зі мною, використали замішання, вдерлися бічними ворітьми на подвір'я та замкнули скоро залізні ворота. Втікаюча юрба, коли отямилася з першого страху, не могла вже маґнатам поспішити з поміччю.

Я стояв на долі сходів, що вели до великої гостинної салі й, стережений добре опришком, що тут вартував, мусів бути свідком цього всього.

Роза Шандор і його товариші кинулися на гостей, із яких більшість не мала зброї, повязали чоловіків, а жінкам позривали ожерелля з ший, рамен і рук. Котра тільки противилася, кидали її на землю. Але вкінці деякі з чоловіків набрали відваги й добули кривих шабель та кинулися на опришків. Інші хопили за стільці, за важкі срібні чари й свічники та стали кидати все на напасників. Почалася дика рукопашна бійка. По обидвох боках остали вбиті й ранені. Коли Роза Шандор побачив, що йому й його людям не повелося, зашви́стив пронизливо, а що рана на голові, що її одержав в останньому бої з військом, почала кривавити наново, а він одержав іще новий удар шаблею, то перший вибіг із салі.

У хвилині, як опришки під напором маґнатів

вийшли на подвіря, продістався бічною фірткою туди відділ озброєних слуг і напав на втікаючих. Не один опришок упав смертельно ранений на землю, а інші втекли отвореною залізною брамою в поле.

Я хотів використати замішання й нагальний відворот опришків і скритися за сходовим стовпом, щоб пізніше завізвати помочі пана замку, та тоді заглянув мене Роза Шандор, хопив за шию й заричав: „Наперед, наперед!”

При цих словах ударив мене болюче топоричем і пігнав наперед себе.

Так, попиханий і битий до кровч, дістався я на леваду перед замковими мурами. Тут узяли мене розбишаки, що збилися густою лавою, між себе — і потягнули в ліс. У лісній гушавині вони розтаборилися. Тут почували себе безпечними й стали перевязувати собі взаємно рани, а неранені пакували дорогоцінності в мішки й у клунки.

Напад на замок був останнім ділом Рози Шандора перед тим, заки він подався в карпатські дебри на зимівлю.

Після утяжливого походу стрімкими скелями й дебрами дійшли ми по вісьмох днях до кручі, до якої припирало кілька відломів скелі. Опришки скрикнули з радощів, окружили середній відлом і поперли його раменами й плечима. Відлом подався й нагло покотився вбік. На місці, де він був, появилася широка розколина в скелі, що творила вхід до печери.

Я мусів іти за людьми, що несли міхи та вязки, і лізти за ними до печери. Спочатку треба було лізти рачки, поки вузький отвір не розширився й не перейшов у прохід, в яким міг я вже

навіть просто стояти. Він провадив глибоко, дуже глибоко в нутро скелі, і нараз осяло мене світло багаття. Ще кілька кроків, і я вступив у печеру, мало що не таку високу як дім. Вона була така простора, що могла напевно помістити сто людей. Здовж стін нагромаджено повно моху й сухого листя, а на них простелені були вовчі й лисячі шкури. Землю покривали солом'яні мати. На великому огнищі горів вогонь, що його піддержували день і ніч. Отвір у скелі служив як димар до виходу диму.

Поволі зійшлися в печері всі опришки. Кожний із них вибрав собі леговище й розложився на ньому.

Мене зараз призначили до служби. Коли мої мучителі варили, пирували й співали, мусів я кидати поліно за поліном у вогонь, або прикочувати бочки з вином, що були зложені в скельній розколіні. Аж пізніше, коли всі помучені, п'яні від вина, позасипляли, міг і я покластися на леговище з сухого листя й накритися старою овечою шкурою.

Так як перший день, провів я всю зиму в цій тюрмі й не бачив ні сонячного проміння, ні не вдихав свіжого повітря. День за днем минав серед таких самих терпінь, в кожному ждала мене важка робота й муки...

Годі мені й представити, який нещасний, який через край нещасний я був. Опришки вважали мене й поводитися зо мною, як із своїм наймитом, що мусів виконувати все, — навіть найтяжчі роботи. Били мене часто, коли я не виконував зараз їх приказу.

Від часу до часу опускали три або чотири

опришки печеру й ішли на доли, щоб там у селянських загородах, або по самітніх хуторах красти харчі, яйця, муку й солонину. Раз мусів і я йти на таку виправу.

Хоч як бурилося все в мені на думку, що я мушу з ними йти, та все ж таки був задоволений, що вперше кину печеру й вийду на денне світло. Я повними грудями вдихував запашне, свіже, верховинське повітря.

Вирушили ми, як почало світати, а на долину прибули щойно під полудне. На краю долини було кілька селянських хат.

Опришки не довіряли мені, тому мусів я остатися в недалекому ліску. Щоб я не втік, вони привязали мене посторонками до пня дерева. Я зніс це спокійно, бо мені видалося це менше ганебне, ніж силування до участі в крадежі.

Збігала година за годиною, аж врешті настав вечір. Не зважаючи на кудлатий баранячий кожух, що в нього я був зодягнений, я перемерз і дрижав на всьому тілі.

Нараз почув я хриплий гавкіт, що підходив усе ближче й ближче. Вскорі показалися три або чотири звірі. Я думав, що це собаки. Та коли підійшли так, що можна їх було розпізнати очима, побачив я, що це — вовки.

Я тримав, правда, в руках товстий кий, що замість ручки мав топір. Та що він міг мені допомогти, коли я мав звязані руки?

Вовки підійшли зовсім близько, обступили мене й почали вити. Я бачив їх широко отворені пащі, гострі, довгі зуби, сильні лаби й очі, що блимали зеленуватим блиском. У смертельній тривозі кликав я помочі раз-за-разом. На крик, що

лунав у недвижне повітря, вовки подавалися злякано назад. Та по цих кількох хвилинах, коли я відсапував і надслухував, чи не почує хто моїх накликів, вони знову підходили.

Лише голосний крик був моєю одинокою зброєю.

Я кликав і кликав, годину, дві, аж не стало мені голосу, і я не міг добути з горла ні звука. Безсилий із студени, жаху й крику, сперся я на пень дерева й, приготований на найгірше, вплялив зір у вовків.

Вони бігали біля мене й кусали мої руки й ноги. Кров забагрила сніг довкола, я втратив тяму й заплющив очі — назавжди, як я думав...

Та коли по якомусь часі прийшов знову до себе, лежав я на кучугурі снігу. Один із опришків перевязував мені рани на руках і ногах, а другий приложив мені до уст пляшку з горілкою й велів мені пити.

Я пробував підвестися й стати на ноги, та не мав сили. Я впав долі й скричав голосно з болю.

Обидва опришки, що зі страху перед ватажком не кинули мене, старалися за всяку ціну занести мене назад до печери. Вони зробили з двох сильних гілляк ноші, на які поклали мене й клунки з краденими речами, й подалися назад до печери.

Кілька кроків перед деревом, під яким мене напали вовки, побачив я вовка, що лежав із розторощеною головою. Опришки оповідали, що вони прийшли в саму пору. Кілька хвилин пізніше були б мене вовки роздерли.

По важкій мандрівці снігами й льодами занесли мене опришки до печери. Дорогою тратив я

кілька разів тямую із болю. У печері покладали мене на леговище з моху. Тут попав я в гарячку й кілька тижнів лежав без тямі.

Між опришками був старий чоловік — без ноги. Він не міг уже ходити на грабунки, тому оставав у печері, як сторож. Він доглядав мене, перевязував вправно рани й показався більше людяний, як інші. Зразу помагав мені тільки тому, що так приказав Роза Шандор. Роза приказав:

— Він не сміє вмерти, бо я втратив би викуп. Янош, подбай, щоб полонений прийшов знову до здоров'я!

І Янош робив, що було в його силі. Та все ж таки тривало це місяці, заки я вигоївся й міг знову стояти на ногах.

Коли я прийшов до свідомости й все ще як каліка лежав на леговищі, то роздумував над усячиною. А мав я на це багато часу й спокою, бо як тільки надійшла весна, опришки знову вирушили на грабунки. У печері осталися тільки Янош і я.

Та одно чудувало мене й розбудило мою цікавість: тут то там чув я продув над моїм леговищем. Відкіля він брався? Коли я встав із ложа недуги, перешукав печеру в усіх напрямках. Та можна було це робити тільки в годинах, коли спав сторож, старий Янош. Як тільки він, що пив вино часто й багато, впав на своє леговище, я хапав смолоскип, що їх розбишаки вживали, коли йшли нагору, і продіставався то в одну, то в другу розколину, що були в задній стіні печери.

Та хоч я шукав і мацав на всі боки, не найшов ні отвору, куди входило б повітря, ні виходу. Аж випадок повів мене на слід.

Коли я одної днини ввійшов у печеру, де роз-

бишаки переховували награбоване, зашпортався на бочівку, наповнену золотими монетами, і нехотячи, зрушив її. Поки успів я задержати її, вона покотилася в розколину й там зникнула. Я налякався дуже. „Роза Шандор замітить зараз, що бочівка з грішми пропала — подумав я — і уважатиме тебе злодієм. Мусиш видобути її назад за всяку ціну!”.

Тоді саме, як я над цим роздумував, збудився старий Янош, тому я відложив пошукування на другий день. На моє нещастя цієї самої днини повернулися несподівано опришки й привели з собою двох полонених, звязаних разом посторонками.

Як тільки побачив мене Роза Шандор, захмарилося його чоло, а очі заблищали гнівом, і він закликав: — Твій дідунь кинув тайком Керестур і обманив мене щодо викупу тебе. Від тепер останешся назавжди в печері, як наш слуга до помочі Яношові, що вже стуманів. Не важся виходити з печери.

Я мало що не попав в обморок, коли почув цю страшну вістку, що може й на все життя мала закопати мене в печері. Та я зібрав усі сили, щоб не вибухнути голосним наріканням й не зрадити моєї розпуки...

Я не відповів ні словом і пішов до праці. Щодовше був я зайнятий роботою, то більше успокоювався мій дико зворушений ум. У темряву розпуки продирався ще промінь світла й уповання на Бога, до якого я щиро й побожно молився. І в цьому побожному упованні блимала й надія можливості втечі. Хоч і в цій годині й у пізніших не знав я ніяк, як вирятуюся з моєї тюрми,

Як довго були опришки в печері, вибивав я з голови собі навіть такі думки й зайнявся обидвома полоненими, що як вказував одяг, вигляд і поведіння, належали до вищого стану. Проби навязати з ними розмову, розбилися об чуйність Рози Шандора, що ні на хвилинку не оставляв нас самих. Я потішав себе тим, що вони мусять мабуть так, як я, остати довше в печері. І тому ждав нетерпляче на відхід опришків із печери.

Та який жах обхопив мене, коли третьої днини Роза Шандор із обуренням приступив до них обидвох і закликав:

— Післанця, що його я вислав був до ваших свояків за окупом, зловили. Ваші свояки замість заплатити окуп, завізвали на поміч повітового суддю, а він післав за нами в погоню пандурів.

По цих словах кивнув він на опришків. Вони кинулися на полонених, повязали їм руки й ноги, затягнули їх в бічну печеру й затарасували її.

Не зараз отямився я із жаху та страху. Щойно як опришки вийшли з печери, я опритомнів.

Прийшло на таке, що я дрижав про своє власне життя, коли б не найшлася бочівка з золотом. Та моя добра зірка вирятувала мене від відкриття, бо всі опришки горіли жадобою зміритися з пандурами. Щоб використати цей настрій, ватажок наглив їх із гарячковим поспіхом до походу.

Як тільки остався я сам із Яношом, засвітив я смолоскип і зійшов у щілину, куди покотилася була бочівка. Я аж вигукнув був із радости, коли пізнав, як повз обережно наперед, що ця щілина була отвором. Що глибше запускався я в щілину, то сильніше віяло на мене зовнішнє повітря. Нараз продерся слабкий промінь світла здаля на мене.

Я повз і повз скельною щілиною наперед, аж поки не прибув до виходу, що кінчився під стрімкою, високою скелею. Я сковзнувся на вузький вистрім скелі й побачив під собою зелену долину. Над долиною здіймалися в далі, ланцюг гір і лісисті височини. У стіп долини лисніли підо мною поля й левади, з яких тут і там білили хати. Скалиста плита, що на ній кінчалася розколина, була тільки два або три кроки широка й творила беріг гірського ручаю, що перескакував із скелі на скелю й кидав у глибинь шумливі хвилі.

Та моя радість, що найшов вихід із печери й дорогу до втечі, скоро зникла. Я побачив глибокий і широкий ручай, що шумів попри мене. Я не міг його ні перебрести, ані при його шумливій рвучості — переплисти.

Сльози сплили з очей, а я поводився як в одчаю, бо передо мною стелилася воля! Та без човна або дараби не міг я дістатися на той беріг.

Непотішений вернувся я в печеру й день і ніч думав над способом, як міг би передістатися через ручай. І так минуло багато тижнів.

Моя доля була щораз сумніша й прикріша так, що я, як минуло літо, рішився за всяку ціну поспробувати втечі, хоча б прийшлося й переплатити життям.

Щодня, як тільки я й Янош оставалися самі в печері, і як старий, п'яний від вина, засипляв, виповзав я з печери й там роздумував, як утікати.

Коли одного ранку йшов я вузькою стежиною, що як узбережжя ручаю обрамовувала спід стіни, вийшов я на вузьке місце ручаю. Моя верховинська палиця, якою я шукав дна ріки, пересвідчила мене, що на віддаль скоку була скеля, яка

виставала на стопу понад воду. Коли б я дістався на неї й намацав під палицею твердий ґрунт, міг би перескочити на скельну лаву, що сягала аж у русло.

Одяг на мені був подертий. Я зодягнувся був в овечий кожух, як зодягалися опришки, набрав у кишені золотих грошей і взяв із собою дві пістолі. Відтак хопив у руки палицю і щасливо перескочив на скельну лаву, а з неї на камінну плиту.

По багатогодинній мандрівці дикими гірськими яругами ввійшов я вперше на селянське обійстя. За золоту монету згодився селянин запрягти до воза пару коней і повезти мене до міста Галсеча.

Я вже думав, що врятувався, та тут упало на мене нове нещастя. Мужик, що привіз мене до міста, оповів у шинку, що я зодягнений в одяг вівчаря, та плачу золотом. Це, а також і зброя, що я мав із собою, кинуло на мене підозріння, що я побратим банди страшного Рози Шандора.

В годину пізніше вдерлися пандури до кімнати, де я спочивав, звязали й потягнули мене до повітового судді, що — правда — вислухав терпеливо оповідання про мої пригоди, та не вірив мені. — Докажи, що ти не держиш із опришками! — закликав палко. — Поможі нам зловити розбишаку Розу Шандора.

Я радо згодився.

Під моїм проводом вирушив значний відділ пандурів до криївки, де в долині задержався страшний Роза Шандор із кількома товаришами. Це була самотня ліпянка на пусті Сентдердь. Я му-

сів перший увійти в хату, а пандури держалися з-заду.

Як тільки я переступив поріг, а опришок, що саме збудився, побачив мене, здогадався, що тут пахне зрадою, добув ножа з череса й хотів утікати. Я заступив йому дорогу. Заблищала зброя в його долоні й вбилася в моє рамя. Ніж пробив би мені груди, коли б я в останній хвилині не відскочив набік.

Роза Шандор утік, як йому здавалося, незамічений на покрівлю й ждав, аж надійшло військо. Тоді хотів він крадькома зісунутися з другого боку хати на землю та й втекти перед нами. Цей хитрий плян не повівся, бо провідник пандурів, що стояв при вікні й замітив його втечу, поціливі у нього й розторощив йому ногу.

Із Розою Шандором половили й інших опришків і в кайданах повезли до Кошиць.

Тут закінчив Андор оповідання про свої пригоди, а його дідусь оповів мені дальші події.

— Коли, ви, любий друже — почав він — оповіли мені в Братиславі про зловлення Рози Шандора — одним ударом закінчили моє самотнє життя, бо внутрішній голос наказував мені: — Їдь зараз до Кошиць і так довго напірай і благай розбишаку, аж він виявить тобі, де перебуває твій Андор. Надія побачити його щераз, не вигасла була ще в мені. Не зважаючи на свою старість і безсилля, поїхав я з Братислави й не спочив скоріше, поки не приїхав до Кошиць. Тут не потребував я, на щастя, шукати Рози Шандора, бо повітовий суддя, що знав мене й мою сумну долю, запровадив мене зараз у лічницю, де мій Андор лічився з рани.

Коли він виздоровів, повернулися ми до замку Керестура, у нашу спільну батьківщину, і ведемо відтоді найщасливіше життя двох пустинників.

Я стиснув дідусеві й його внукові кріпко руки й додав глибоко зворушений:

— Щоб це життя тривало ще довгі, довгі літа!

З А Б А Т Ь К А

Українці, що живуть на побережжі Чорного моря — найкращі моряки. Моряки з діда-прадіда вже змалечку привчаються до цього.

Над Дніпровським лиманом у Станиславі жив моряк Семен Яковенко, який мав сина Василька

Надморське повітря й небезпеки моря мали вплив і на сина. Вже на шкільній лавці мріяв Василько про те, щоб стати моряком.

Кожного дня, чи в погоду, чи в негоду, спішив хлопчина на побережжя й, замість сидіти дома, тинявся понад морем. Виходив на високий беріг і звідсіля приглядався, як хвилювало море, або й пускався з рибалками в плавню. Радів видом бурунів, що то підіймалися, то знов опадали, і білих мев, що стрілою ганялися понад плесом моря. Іншим разом скидав із себе одяг і скакав у воду. Хвилі, що вдаряли об беріг, колисали його мов немовля. Він то впливав на пінистій хвилі, то поринав під зеленосяйною водою.

А вже найрадше сидів він на кривлі надбережнього будинку й в уяві укладав собі різні пляни на будуче. Бачив себе в думці моряком, що високо з щоглового „гнізда” стежить за чужими кораблями, або капітаном, що гарним і зручним кораблем їде в найдальші частини світа.

Коли Василько мав десять літ, вернувся його

батько з далекої їзди й якийсь час перебував у Станиславі. Це були найщасливіші дні для Василька! Батько оповідав про свої пригоди, — описував краї, острови, де довелося йому побувати, — людей, що живуть по тому боці океану. Пояснював дуже цікаві чужі предмети, що їх привіз із собою.

Василько сидів біля батька, слухав пильно кожне його слово, а рожеві щічки горіли з цікавості. Коли пізнім вечором поклався в постіль, то мріяв тоді тільки про море й бурливі подорожі, про гарячі країни та дикунів, про морських розбишак і лови на акул.

Серед таких мрій минулася пізна осінь і зима. А коли прийшла сонячна й тепловітра весна, — сказав одної днини Яковенко жінці: — Я дістав листа з Одеси. Власник кораблів Жученко пише, щоб я найнявся за керманича на його кораблі „Чайка”.

Коли почув це Василько, серце в нього забилося жвавіше, а в голову прийшла йому вимріяна думка.

— Остань краще ще рік дома, — відповіла йому жінка. — Тобі потрібний спокій і спочинок.

— Радо, радо послухав би я тебе — відповів Семен, — та Жученко дає мені таку плату, що я був би легкодушний батько, коли б відмовився. Я ще не такий старий, щоб вже мусів спочивати. Приготов й біля й одяг, бо за три дні кину Станислав.

Тут підійшов Василько до батька, пригорнувся до нього й почав прохати:

— Батечку, візьміть мене з собою! Я хочу стати корабельним хлопцем.

Ще батько не вспів відповісти, як мати закликала стривожена:

— Що тобі, хлопче, впало до голови?! Я не пущу тебе на море!

— Чого противишся? — перервав Семен. — Скорше чи пізніше прийде до цього, бож це звання, що до нього ми призначили Василька. Краще буде, коли він першу їзду відбуде під моїм оком, ніж під чужим. Така добра нагода, запізнати його з морем та з корабельною службою, рідко трапляється. Я візьму Василька з собою й прохатиму капітана „Чайки”, щоб прийняв його на корабельного хлопця.

Мати все ще не приставала:

— Твоя правда, Семене, раз мусить наш Василько піти на море. Та зажди ще кілька літ, заки пустиш його до корабельної служби. Нараз замовкла й задумалася. По хвилині сказала:

— Я прочуваю, що вас жде нещастя.

— Успокійся, Марусе, — потішав Семен. — Ми моряки, що кожної хвилини наражені на небезпеку життя, більше віримо в Бога, як великі пани. Вибий собі сумне почуття з голови й тям стару моряцьку пословицю: „Що мусить бути, того не минути!”.

— В ім'я Боже! — сказала жінка й приготувала все до дороги для чоловіка й для сина.

Василько був у сьомому небі й не міг діждатися хвилини, коли вітрильник повезе їх до Одеси. Щойно в хвилині, як востаннє обіймав неньку, блиснули йому сльози в очах. Щойно тепер почув він, як дуже любив неньку й рідну сторону.

По трьох днях підняв корабель „Чайка” якір в одеському порті й поплив на Середземне море,

а звідсіля Атлантийським океаном до Західніх Індій.

Василько став незабаром знаменитим корабельним хлопцем, що тілом і душею віддався своєму званню. У спинанні перевищив він ускорі найвправніших моряків. Ніхто не вилазив так звинно на щоглові поперечки, ні не звисав так без завороту голови в снастях, як він. Усякий приказ капітана чи керманича виповнював він точно. Був перший у праці й останній кидав її. Його стверта вдача, все веселий настрій і услужливість зеднали йому скоро прихильність капітана й всіх моряків та подорожніх.

Коли „Чайка” перепливала Карибське море між островами Кубою й Ямайкою, настало в тропічно гарячий день повне безвітря так, що вітрильник стояв зовсім спокійно на морі. Моряки заметушились, бо знали з досвіду, що така тиша на морі є все віщуном бурі.

Мертва тиша тривала аж до заходу сонця. Нараз появилася на овиді мала чорна хмаринка й нагло став віяти південний вітер.

— Буря надходить! — сказав капітан до керманича Яковенка. — Мусимо приготувитися на порядний танець.

Чорна хмара росла й росла, а відтак і обняла весь небозвід так, що проміння вечірнього сонця зникло мов згашене світло.

Понісся клич: „Буря йде!” — а капітан приказав говірною трубою: — „Стягнути вітрила!”

Та вже було запізно. Загудів вихор і почалася негода. Ураган збурило море так, що білопинисті буруни здіймалися мов високі доми й заливали чердак корабля. А він мов мяч бурунів, то

підлітав угору, то спадав униз. Панувала непроглядна пільма. Дощ лив струями. Лискавка за лискавкою палала в розбурханому бурєю повітрі. Грім гуркотів, буруни ревіли, вихор вив.

Ураган і негода тривали цілу ніч. Аж над ранком вигладилися хвилі, — вихор і дощ ущухли. Корабель вплив на Атлантийський океан і зустрів розбите судно. Розбитки, привязані до щогли, давали вітрильними плахтами знак, благаючи помочі.

— Мусимо поспішити їм з поміччю — закликав капітан і велів спустити судно. Вскорі понеслося воно туди, де був розбитий корабель. Та коли судно було так близько, що можна було подати нещасним линву, нагло один із них скрикнув і вказав на темне тіло, що неслося стрілою до них.

— Акула, акула!

За цим темним тілом слідували інші. І моряки начислили вже пять гіен моря, що, звітривши добичу, окружили розбитий корабель.

Ще кілька ударів веслами, судно прибило, а обидвох чоловіків і малу дівчинку, одиноких, що остали з розбитого двощоглівця, вирятувано.

Моряки завернулися до „Чайки”, а за ними в слід акули.

Моряки веслували з усіх сил, щоб якнайскоріш дістатися до корабля. Щасливо причалили, — та в хвилині, як витягали трое розбитків линвами на корабель, дівчатко, коли вже досягало чердака, стратило притомність, висунулося з рук моряка й упало в воду.

Моряк, що сидів у щогловому коші й пильно стежив за всім, що діялося на кораблі, закликав:

— Дитина поза чердаком!

Всі впили зір у місце, де пірнуло дівчатко, а один із розбитків закликав:

— Рятуйте мою дитину! Пробі, рятуйте дитину!

По кількох хвилинах скочив керманич Яковенко, що саме скінчив службу, в море, підплив до дівчатка, що знову виринуло, хопив його за одяг, і повернувся плисти з ним до корабля.

Та нагло кинулася на нього акула з роззявленою пащею.

Крик тривоги понісся повітрям. У цій хвилині кинувся Василько з ножом у руці в море і вбив ніж звірюці глибоко в тіло.

„Гіена моря” вдарила з болю скажено по морських хвилях, повернулася й кинулася за хлопцем. Хлопець завдав їй зручно ще кілька ударів ножом. Вода зачервонілася від крові.

Цю коротку боротьбу використав керманич Яковенко, щоб із дівчатком по спущеній линві дістатися на чердак.

Моряки зраділи: „Врятований!”

І Василько ухопив за линву.

Та в тій хвилині, як Василько ще не зовсім був відістався й готовився спинатися нагору, підскочила важко зранена акула, вхопила хлопця й відкусила йому обі ноги.

Горішня частина тіла нещасного хлопчини держалася ще хвилину линви, а потім тихо спустилася в воду на добичу морським прожорам.

Василько пожертвував життям, щоб рятувати від смерті батька.

Згинув смертю героя...

Д О Н Е Н Ь К И

— Будь чемний і слухай пана вчителя, що як батько дбатиме про тебе.

Так сказала одного зимового вечора 1920 року вдовиця Ганна Семанючка до дванадцятилітнього сина Івася й поцілувала його сердечно.

Не легко прийшлося їй опанувати себе й успокоїтися. Серце в неї переливалося важким горем.

Сьогодні мала вона вперше розлучитися з сином одинаком і на довше перейти в чужі сторони. О, як нещасливою чулася вона! Та так мусіло бути!

Перед літами поселився Микита Семанюк, що походив із Покуття, в подільському містечку К., де отворив крамничку. Крамниця давала стільки прибутку, що міг із жінкою жити доволі вигідно.

Обое почували себе щасливими, та ще щасливішими були тоді, коли прийшов на світ малий Івась. Хлопець ріс їм на втіху, гарний удався на тілі й на душі.

Так минуло багато літ.

Аж надійшло велике нещастя.

Грудна недуга звалила Микиту. Ганна з останнього стягалася на лікарів і на ліки. Та все дарма. На св. Михайла перенісся бідний Микита туди, звідкіля вже нема повороту.

Уже в часі недуги чоловіка, крамниця не йшла

добре. Ганна весь вільний час проводила біля недужого й не була в силі обслуговувати покупців так, як треба було. Як відомо, по війні сумління в людей зникло. Бідну жінку оциганювали не раз і ті купці, що вона в них купувала товари до крамниці, і покупці. А тут ще треба було спромогтися й на похорон.

— Бачу, — сказала собі, — що нема іншої ради, тільки продати крамницю та й десь в Тернополі шукати служби.

Що ж було їй іншого діяти, яку іншу раду могла найти? Мала щоправда, чимало знайомих, але приятелів скорих до помочі не було.

— А що зробимо з Івасем? — спитав учитель Левицький, одинокий із приятелів її чоловіка, що це їй сприяли.

— Івась піде зі мною до Тернополя, — відповіла Семанючка без надуми. Їй здавалося неможливим розстання з сином.

Та вчитель як на долоні представив їй, що все ще потребує син: піклування й догляду, — у великому чужому місті буде їй тільки тягаром у вишукуванні заробітку та й у самій праці.

— Вашою одинокою метою, Микитихо, в Тернополі, мусить бути тільки праця. Коли візьмете хлопця зі собою, то будете змушені віддати його чужим людям в опіку. Раджу оставити його тут. Я прирікаю вам, на память вашого чоловіка, що був моїм найкращим приятелем, що як батько займуся вашим сином.

Ця мова переконала бідну вдовицю й вона рішилася на розлуку з сином.

Продала крамницю, приготувала собі все до дороги, а хлопця привела до вчителя Левицького.

Івась заховувався мов не той, коли почув про відїзд неньки — і ніяк не дався потїшити.

— Тільки найду заробіток, а приїду й заберу тебе з собою — пробувала вона потїшити його.— Тільки короткий час потерпи. Ми знову побачимося, а тоді вже на завсіди останемося разом.

Так прийшов день, що в ньому Івась остався сам у містечку К. й мусів піддатися найтяжчому: жити без неньки.

Він нераз, коли вернувся із школи й виповнив задачі, сидів годинами в кутику або кружляв близько дому, де жив перше з ненькою, і безнастанно думав про неї.

Ненька була його першою думкою, коли він рано проснувся й останнім словом, коли відмовив вечірню молитву, що з ним він засипляв: „Нене, любя Нене!”

Її вид товаришив йому всюди. Він найрадше вишукував тих людей, що радо говорили про його неньку. Учитель Левицький пробував зразу всякими приятними словами розвеселити його, і зеднати собі його привязання. Та коли йому це не вдалося, і Івась оставав завсіди замкнений у собі й рідко коли був веселий, — це дратувало вчителя.

— Хлопець не любить мене й не має привязання до мене, — нарікав він частенько, — а дитина, яка ніколи не є весела й не сміється, не до вподоби мені.

Що довше оставав хлопець у домі вчителя, то більше чужий ставав один одному. Хлопець відчув швидко, що він був тягаром, а вчителя сердила невдячність хлопця.

Я дбаю про нього як рідний батько — кликав

він розярений, — а Івась виявляє видом і всією істотою, що він нерадо живе в мене.

Одинокою розрадою й утіхою були для бідняги листи, що їх писала йому мати з Тернополя.

— Я щаджу кожний гріш, щоб могли як найскоріше забрати тебе до себе! — писала вона в кожному листі. — Я здорова й задоволена з мого положення. Як продавниця у великій торгівлі заробляю тільки гроша, що можу жити безжурно.

Івась вітав кожний лист від неньки радісними окликами й перечитував його по кілька разів. Ці листи становили його скарб, що його беріг він мов власного ока.

Так минув рік, а він числив уже тижні до неньчиного повороту.

— У жовтні приїду до К. — писала вона в останньому листі — та й заберу тебе з собою.

Прийшов жовтень, та неньки не було. Проїшов місяць, а від неї не було ні вісточки.

Івась журився й ставав іще мовчазніший. День і ніч мучили його питання: „Що трапилось неньці, що вона не пише? Вона певно тяжко занедужала!”

Та думка, що так нечайно виринула, поділяла як удар п'ястуком, що несподівано спаде.

— Ненька напевно хвора. Вона вмре й я останусь сам саміський у світі!

Як крайно нещасливим почувся він, коли вимовляв оці слова!

Тепер більше привязався він до вчителя й розмовляв з ним. Та цей гнівався все ще на нього й нетерпеливився, коли хлопчина більше ні про що не говорив, а завжди тільки: „Що робить ненька? Чого вона не пише? Вона певно недужа!”

Острими словами наказав він йому мовчати й виявляв у свому поведенні, як шкодував тепер, що взяв Івася до себе.

Семанючка справді занедужала. А що жила в місті одинока й не мала там нікого, то віддали її до лічниці. Там попала в нервову гарячку, а коли знову прийшла до себе, мучила її туга за сином. І це терпіння більше давалося в знаки її тілу, як недуга. Вкінці попрохала одну з жінок, що лежала разом із нею в кімнаті, написати Івасеві листа. Вона й написала: „Твоя мати недужа, молися за її здоров'я”.

Цей лист налякав бідного хлопчину сильно. Від цієї хвилини він не думав ні про що, тільки: „Хто мене заведе до моєї недужої ненечки?”

Вкінці набрав відваги й пішов до вчителя:
— Позвольте мені піти до Тернополя! — благав він. — Я вмру тут з туги й тривоги!”

— Мати лежить у шпиталі — відповів учитель шорстко — і не потребує твоєї опіки. Що ж ти там у великому місті робитимеш, бо в шпиталі не будеш міг остати? Кинь цю дурну думку. Твоя мати виздоровіє й без твоїх відвідин, а найбільше буде тішитися, коли я з тебе буду задоволений. Досі не давав ти мені нагоди до задоволення. Поправся, будь веселий, а не понурий, мов старець.

Івась вийшов із кімнати з опущеною головою, гірко розчарований, і роздумував над тим, до кого звернутися з проською, щоб допоміг йому в подорожі. Говорив то з одним, то з другим, та ніхто не притакував йому, ані не спішився допомогти, лише кожний відраджував. Багато висмівало його й називало дураком.

— Нема нікого, хто сприяв би мені! — сказав він укінці сумно до себе.

Від цієї хвилини не згадував уже ні словечком про задуману подорож, і вчитель тішився, що його вихованець „набрав розуму”, — як він говорив із сміхом.

Та Івась думав про це більше, як перше, бо в душі він прирік собі: „Я мушу відвідати мою недужу ненечку!”

Одного ранку, як тільки стало зоріти, викрався він із клуночком у руці, в якому було все його майно, з дому — і побіг, що сили стало, пустими ще вулицями містечка. Потім пішов манівцями до битого шляху в напрямі на схід, де, як знав із школи, лежав Тернопіль.

Ішов безлистими лісами й голими пустими безкраїми полями. Кого тільки зустрів, питав: „Куди до Тернополя?”

Хто тільки почув це питання, глядів із зачудуванням на хлопця й питав:

— Чого тобі туди?

— Іду до моєї неньки, що лежить там недужа! — відповідав Івась.

Більшість людей зворушували ці слова до сліз, і вони давали йому трохи грошей.

Із словами: „Нехай тебе Господь береже!” або „Щасливої дороги!” розставалися вони з ним і гляділи часто із співчуттям услід за хлопцем.

Кудою тільки Івась не переходив через села, чи попри хутори, скрізь знаходив милосердних людей, що давали йому нічліг, харч і грошей на дорогу. Коли відчував перемучення, коли боліли його ноги, думав: „Мушиш спішитися, щоб як

найскоріше дійти до Тернополя. Може мати вже вмирає?”

І він зривався з-під придорожного стовпа, що під ним спочивав, і спішив даліше, поки знову перемучення не змусило його до відпочинку.

Пустився в дорогу в грудні. Нараз узялася зима, сніговиця й морози, та покрила все довкруги сніговою габою. Сніг був такий глибокий, що подорожні й сани тільки з трудом пробивалися.

Та Івась спішив усе даліше й даліше. Не зважав ні на заметілі, ні на сніг, що важкими платками спадав із неба. Одного вечора наближався він до міста, що його світла блистіли вже здалека.

Втім обхопило бідного, відважного хлопця змучення, що знесило його та примусило присісти в снігу. Івась заплющив очі й заснув із окликом: „Хочу до міста, до недужої ненечки!”

Коли так хлопець балував снігами в сніговицю до неньки, вона лежала в шпиталі й думала про свого Івася.

Одного ранку приніс листар листа з її родинного міста.

— Вістка від мого хлопця! — закликала вона й розпечатала коверту. Та тільки прочитала листа, із окликом упала на подушки. Учитель Левицький писав; „Бідна жінко! Ваш Івась утік потайки. Ніхто не знає куди”.

Ця вістка поділлала так небезпечно, що лиха гарячка повернулася, вона наново занедужала важко. Мучили її дикі привиди, втратила пам'ять, чахла, була близька смерті.

Тимчасом надійшов Святий Вечір. В одній світлиці шпиталю, що в ньому лежала Семанюч-

ка, оставили ялинку. На її зеленому пахучому віт-ті горіли маленькі свічки.

Тільки в кімнатці, де лежала тяжко недужа жінка, було тихо й темно, бо лікар сказав: „Там угорі в великій салі засвітите свічки на ялинці, а тут уже гасне світло життя”.

Тіні смерті слалися вже по лиці недужої, її руки хватали покривало. Вона кликала раз-у-раз: — Івасю, синочку мій, де ти?

Аж тут отворилися двері. В товаристві сестри-жалібниці ввійшов хлопчина й поспішив до ліжка смертельно недужої.

Вона розплющила щераз змучені очі й глянула в його лице. Ясна усмішка мов сонячний промінь пробігла по її недвижному лиці.

А хлопець обняв її раменами й кликав радісно:

— Нене, ненечко моя!

Це був Івась, що щасливо найшов неньку.

Зараз потім приступив лікар до ліжка, узяв руку недужої, й коли розізнав живчик і віддих, сказав:

— Жінка врятована. Хлопець приніс її нову силу життя.

А сестра додала:

— Любов перемогла смерть!

Та як дістався Івась, що на битому шляху замерзав уже, до шпиталю й до недужої неньки?

Бідний хлопець впав недалеко тернопільського залізничного двірця в сніг і тут заснув. Так найшов його залізничний урядник. Покликали лікаря, який натиранням, теплими рушниками привернув його до життя.

Коли Івась прийшов до себе, оповів свої при-

годи. Простим, щирим оповіданням зворушив усіх до сліз. Усі, чим могли, обдаровували хлопця, а один пан забрав його з собою до міста, до шпиталю.

Як радів Івась, коли побачив укінці неньку! Він стояв навколішках, а вона шептала йому: „Я виздоровію й не покину вже тебе!”

А із світлиці, де сяла в яркому світлі свічок ялинка, лунала коляда:

Бог предвічний, народився,
Прийшов днесь із небес,
Щоби взрів люд свій весь
І утішився.

ВІДВАЖНИЙ СТЕПАНКО

Страшне нещастя впало було на село Г. на Закарпатській Україні. Холера лютувала страшно. Щодня виносили на холерний цвинтар по кількох мерців. Лютувала вона кілька тижнів. Вкінці устала.

Сумно було в селі. Майже що друга хата понесла втрату в людях.

Під самим двором було вбога хатина вдовиці Микитихи. Жила вона там із двоєчком дітей: десятилітнім Степанком та семилітньою Марійкою. Та як прийшла та страшна недуга, холера, то забрала вона вдовицю Микитиху, а щоб їй біднязі на тому світі не було сумно, то взяла разом із нею й донечку Марійку.

Остався сиротою малий Степанко, сам саміський.

Село Г. належало до угорського магната, графа Белі Лоная. В порівнанні з іншими дідичами, граф Лонай був іще добрий. Люди бачили цю різницю й відносилися до нього краще. Передовсім поважали його жінку, що нераз помагала бідним селянам.

А покійна Микитиха, поки була здорова, часто робила в дворі. Вона брала з собою туди й дітей. Пані сподобався цікавий Степанко, і вона ніколи не відпускала його до дому без дарунків.

І от раз зговорилися в дворі про те, кілька то в селі людей вмерло на холеру. Згадав хтось і вдовицю Микитиху та й про те, що в хаті остався сам один Степанко.

— Бідний сирота, — сказала пані — треба буде взяти його до двора.

— Нова примха — сказав граф Лонай — ти тут поназводила б усіх замурзанців із села.

Графиня нічого не відповіла, але на другий день ранком пішла до Микитишиної хатини й забрала Степанка з собою.

Так то Степанко дістався до двора до поміччій службі. Служба вживала його до посилок або до робіт в чималому саді, що окружав навкруги замок. На бажання графині, ходив він і до школи. Важко йому там приходилося вчити, бо школа була малярська, а він по малярськи майже нічого не розумів. Та все ж таки радів, коли йшов до школи, — тягнуло його не до науки, а до товаришів.

Коли хлопцеві скінчилося дванадцять літ, сказала графиня:

— Тепер я беру тебе до своєї служби!

Хлопчаина зрадів, бо привязався був щиро до своєї добродійки.

Переодягли його в червону куртку з золотими шнурами, в чорнооксамітні штани й у білі камаші. Такий однострій носила вся служба графа Лоная.

Графиня була з нього задоволена й найрадше послуговувалася ним. Та це викликало зависть інших слуг. Вони шукали нагоди, щоб йому пошкодити й позбавити його ласки у графині. Такі звичайно бувають рабські душі.

Найбільше ненавидів його парубок від коней, Янош. Цей придумував днями й ночами, щоб то вистроїти бідному хлопчині.

Графиня виїздила часто з Шарольтою, тринадцятилітньою дочкою. Янош зануздавав коні, і приводив їх, помагав паням при всіданні, і товаришив їм у їзді лісом і полями.

Коли ж Степанко став обслуговувати графиню, то й ця служба припала йому, бо умів він краще ходити біля коней; освоїв їх був так, що вони були лагідні мов овечки. Янош цим не міг почванитися. Він, як кожний маляр, був до праці лінивий і непевний. Тому то стратив ласку в графині.

Від цієї хвилини Янош мов та тень слідкував за Степанком. Він шукав нагоди, як би то пошкодити Степанкові, щоб його прогнали зі служби.

І найшов нагоду. Одного разу випровадив Степанко пару гарних, баских коней під альтану в саді, де графиня з дочкою ждала в строях до кінної їзди. Коли Степанко держав кріпко поводи обох коней, щоб пані могли досісти їх, підійшов Янош крадькома до білого, як молоко Шарольтиного коня й гладив його підозріло.

Тільки Степанко обернувся, він відскочив на бік і вдавав, наче б то байдуже приглядався.

У тій хвилині, як графиня встромила ногу в стремено, кінь станув дуба й кидався дико на всі боки.

Степанко, що ніяк не міг вияснити собі цієї наглої дикости спокійного звичайно коня, стягнув сильно поводи й успокоїв його так, що він знову стояв тихо.

Шарольта скочила на сідло, та ледве сіла, кінь знову станув дуба й старався скинути Ша-

рольту. Дівчина втратила рівновагу, захиталася й впала на землю. Втім прискочив Янош, підхопив дівчину й увільнив її ногу із стремена.

Тупіт коня й крик служби привабив і графа. Він одним поглядом пізнав небезпеку, в якій була його дочка. Увесь свій гнів вилив він на Степанка.

— Я тебе прожену із служби! — закричав люто. — Ти винен, що звичайно спокійний кінь попав у дикість. Тут напевно винне твоє лихе обходження з кіньми.

Степанко стояв зразу мовчки, та потім отямився, упав графові до ніг і благав:

— Покарайте мене, ласкавий пане, як хочете гостро, тільки не проганяйте мене із служби!

А граф сказав:

— Признайся, що ти зробив коневі, що він так нагло здичів.

— Я не знаю, як це сталося — закликав Степанко. — Я тут нічогосінько не винен!

— Геть мені з очей! Я тебе проганяю із служби!

Янош, що з лискучими очима й з укритим задоволенням приглядався цьому, підійшов тепер до коня й гладив його голову. Не звертали на нього уваги ні граф, ні хто інший. А він скорим рухом витягнув коневі з уха жевріючу губку, що її встромив був у хвилині, як Степанко привів коні, і кинув її на землю.

Ніхто не помітив цього. І Янош міг радіти, що йому повелось: він вернувся на місце, що його тепер утратив Степанко.

А сталося це так.

Як тільки кінь не чув уже в усі жевріючої

губки, відразу впокоївся і дав себе спокійно вести.

Ця нагла зміна викликала здивування графа, і він повірив, що це Янош такий вправний.

— Бачу, що ти краще вмієш поводитися з кіньми, як той дурний недотепа. Станеш на його місце! — сказав граф до Яноша.

Степанко мусів скинути однострій графського машталіра й за кару післали його в малярську пусту (степ) стерегти коней і товару.

Сумний подався Степанко в пусту й оставав там аж до зими. Під зиму вернувся він знову до села й був зайнятий у двірських стайнях.

Таємна журба мучила серце бідного хлопчини. Те, що його несправедливо посуджували про недбалість, не давало йому спокою. Щоби бодай був свідомий, що графиня й дочка думають інакше про нього! Він часто потайки підходив до рундука палати, щоби побачити графиню й висказати їй усе, що йому не давало спокою. Однак, коли графиня побачила його, то завжди дивилася на нього таким поглядом, що він не відважився й словечка промовити.

Одного дня в лютні — граф, графиня й їх гості були в городовій салі. По довгих морозних зимових днях, у яких сніг сипав без перестанку й вкривав білою габою-гори й долини, — засяло вкінці любе сонечко.

Граф Лонай вернувся саме з панамі з ловів і залізна брама замкового подвір'я, коли вже гості переїхали, стояла відкрита.

Собаки, люті британи, що для охорони перед волокитами й вовками бігали свобідно по саду, тепер із-за гостей, були на припонах. Панове опо-

відали собі всякі ловецькі пригоди. Оповіданням прислухувалася й графиня. Шарольта зійшла камінними сходами надолину до саду й проходжувалася стежками. Вона гляділа на гори, що їх шпилі блистіли в сонячному сяйві.

По тому боці мурів, що оперізували кругом замок, тягалися й вили страшно голодні вовки. Голод видно загнав їх близько людських осель, бо звірюки ті все втікають від людей, бояться їх.

Нараз роздався з уст пані дому крик, що його може видати тільки стривожене матерне серце. Вона вказувала судорожно піднятою рукою місце, де проходжувалася Шарольта. Велетенський вовк, що ввігнався небереженими ворітьми до саду, тихісько підікрався близько до дівчини. Ось-ось і кинеться на неї й розірве її...

Граф Лонай, пристрасний ловець на медведів, і його гості вибігли на ганок. Граф став кидатися на всі боки:

— Мою руличню, мою рушницю! — кликав він розпучливо.

На це вискочив Степанко, що саме був недалеко й став між графівною й вовком.

Він зловив обома руками хижака за горло і сильним розмахом кинув його об землю та й держав кріпко, придавлюючи своїм тілом. Та вовк був сильніший від хлопця. Він вирвався з його рук та сказано шматував його рамена й груди...

Втім роздався вистріл із рушниці графа, що вкінці найшов її, а з нею враз і тяму.

Вовк, смертельно ранений, упав на сніг...

Степанко підняв іще раз зір і побачив графиню, що з гарячою ніжністю пригортала донеч-

ку. Потім попав в обморок і облитий кров'ю впав на землю.

Графиня казала занести хлопця до замку. Прикликаний лікар перев'язав йому рани. Графиня сама доглядала його мов ненька. Часто заходила до недужого й Шарольта. У гарячці говорив він часто, що він не винен, що кінь сполошився, а він не знає, що цьому за причина. Він усе обходився з конем лагідно. Це пересвідчило й графиню й Шарольту, що погляд графа, наче б Степанко був брехуном, неправдивий.

Коли Степанко вже прийшов дещо до себе, і гарячка втихла, зажадала графиня в нього, щоб сказав щирю правду, що він зробив сполошеному коневі.

Степанко, як і давніше, запевняв, що він нічого не винен. Він завжди обходився лагідно із Сивим.

Графиня дальше не питала, бо тепер уже була пересвідчена, що хлопець невинний.

Із дня на день хлопець щораз більше приходив до сил і міг уже вскорі покинути ліжко. Та заки вернувся до свого заняття, виявилася його невинність. Одного разу Янош, що любив часто заглядати до чарки, випив через край і попяному говорив усе, що йому сплило на язик.

Що в тверезого на умі, то в пьяного на язиці, — каже приповідка. Таке було й із Яношом. Попяному оповів він цілу пригоду своїм товаришам: „Це я вложив був жевріючу губку в вухо коня графівни, щоб він збісився”, — вибовтав він чванливо й сміявся при цьому на все горло.

Коли це дійшло до графа, прогнав він зараз Яноша із служби. Графові було дуже неприємно,

що так скривдив хлопчину й при першій нагоді обіцяв йому віддячитися. Із часом, правда, забув про обіцянку. Та Степанко й не думав про неї. Говорив бувало:

— Що я зробив, зробив для врятування ближнього з небезпеки, а не для нагороди.

Т И Х А   П О С В Я Т А

Над містом Штендалом і його околицею зірвалася буря. Лискавка за лискавкою спалахувала на небі, покритому блідаво-жовтими й чорними як ніч хмарами. Грім гудів і вдаряв, а луна неслася повільно. Дощ лився важкими каплями. Вкоротці поля й улиці були під водою, а велика рівнина, що простягалася на захід, скидалася на великанське озеро. Землісті хвилі цього озера то підносилися, то опадали. Вони несли на собі пні, гіляки й кусні мурави.

Усе: люди й звірята, скрилося під дах, бо злива, сильний вихор і нечаяна темрява, що змінила вечір у непроглядну темність, унеможлилювали побут на дворі. На доріжці залізничої стації ждала дванадцятка подорожніх на поспішну валку, що мала надійти за кілька хвилин. Тому, що вітер не дозволяв розпяти парасолі, подорожні старалися схоронитися під дахом дому, — та все таки промокли від рясного дощу.

Вдалині заблиснули світла, що все ближче й ближче підходили. Роздався голос: — всідати! І подорожні побігли до возів залізничої валки, що бисто підїхала й нагально спинилася. Кондуктори відчиняли двері вагонів скоріше як звичайно.

Керманіч залізничної валки, що звичайно висідав і з залізничної доріжки давав знак до відїзду, остався в свому пересїку й із нього кинув начальникові стації кілька слів. У шумі вихру можна було з них зрозуміти „страшне веремя” і „лиха їзда”.

Начальник стації підійшов до паровика й сказав машинїстові:

— Хмаролім коло Клядену мав залити залізничу греблю. — Нехай вас Бог береже від якого нещастя.

Машинїст Вільгельм Ленцман глянув на годинник і відповів:

— Коли не зголосять зїрвання шин, мушу їхати. Так мені наказує службовий правильник. Уже час.

Пронизливий свист, і валка виїхала повагом, а потім щораз скорїше на рівнину. Начальник стації вернувся до бюро й сказав до свого помічника:

— Подорожні мусять бути вдячні Провидїню, що Ленцман веде поїзд. Він найбільш обовязковий і найрозважнїший машинїст.

Хоча панувала скажена буря: вив страшний вихор, а безпросвітня темрява царила навкруги, що її тїльки час до часу продирала ярка лискавка, — валка посувалася наперед із правильною скорїстю.

Ленцман і його товариш, паляч, промокли аж до шкури. Вихор наганяв на них дощ із обох незахищених стїною боків. Ленцман став біля підойми машини й не спускав очей із шин, що їх освїчували дві ліхтарні на чолі паровика.

Чим далше запускалася валка на рівнину, тим лютіше скаженіла негода. Буря перемінилася в справжній гураган. Здавалося, що він обидвох їх повалить і скине з паровика. Мусіли з усієї сили держатися поруччя, щоби не втратити рівноваги.

Ліворуч і праворуч збігали до землі синяво-світляні лискавки, а дощ прискав їм на лиця. Мусіли витирати каплі з очей, щоби щонебудь побачити. Таке тривало десять до п'ятнадцять хвилин. Хмари, що закривали небосклін неначе чорними серпанками, все густішали, а струї води, що лили з неба, скидалися на гірські ручаї. Уся валка хиталася й подавалася під ударами вихру.

— Насип вугілля! — закликан Ленцман до свого помічника. — Нам треба більше пари.

Цей набрав залізною лопатою вугілля, що лежало за ним і скорим рухом всунув у піч.

У цій хвилині загудів сильний вихор, ударив у жар, розніс його й кинув кілька жевріючих вуглів на місце, де стояли люди. Паляч, як тільки змітив небезпеку, що може попекти собі ноги, відскочив набік, та на мокрому від дощу й ховзкому помості посогнувся, втратив рівновагу — і через галяси льокомотиви впав на залізничий насип.

Валка перейшла по ньому, а Ленцман не важився навіть глянути за нещасним, бо не смів відвернути очей від того, що побачив перед собою...

При світлі ліхтарень побачив нараз широку прірву, що розпалася в середині залізничого шляху. Відразу здогадався, що сталося... Повінь підмила насип, прорвала його й забрала — і насип і шини. Та вмить зрозумів він, що є ще одинокий спосіб врятувати валку перед упадком у яму.

Тричі залунав пронизливий звук парової свиставки й дав обслузі приказ: „Гамуй, гамуй!” А він сам із усіх сил крутив корбою, щоб спинити валку: — та вхопив її так судорожно, що здавалося, що в нього руки й рамена тріснуть.

Нараз почув у правій нозі неймовірний біль. Коли глипнув удолину, побачив іскри й мале полум'я на ногах. Від жару, що тлів довкола, зайнялася його одежа. Вскорі полум'я розгорілося й поволі припікало його ногу.

Він терпів страшні мукі!...

Та не зважаючи на те, не відняв рук від корби, щоб згасити вогонь, ані не відступився набік, — бо своє життя хотів пожертвувати за тисячі людей, що їхали валкою.

Коли б він вирятувався з небезпеки скоком убік, подорожні мусіли б усі загинути!

— Краще нехай я живцем спалюся — подумав — ніж маю віддати на певну смерть сотки подорожніх, що доручені моїй опіці.

І остався мов прикований на своєму місці...

Чад, що нісся з його спаленого тіла, майже відбирав йому віддих, а біль відіймав йому сили й притомність...

Чув, що в найближчих хвилинах упаде без тями.

Вкінці валка щасливо спинилася — на кілька метрів перед прірвою. Він вирятував валку.

— Слава Богу! — простогнав Ленцман, пустив корбу й упав без тями на поміст.

Коли після довшого часу прийшов до себе, лежав у пакунковому возі, а кругом нього тиснулися кондуктори й подорожні, що із сльозами в очах дякували йому й подивлялися його геройське

діло. Всі зразу відгадали цілу подію, як побачили його простягнутого перед машиною із зугленою ногою.

Про упадок паляча довідалися щойно від нього, а пізніше нашли його з розторощеними членами неживого між шинами.

Ленцмана перевезли до Штендалю до лічниці, де лікарі відтяли йому ногу й на її місце дали милицю.

Став калікою на все життя, до залізничної служби був уже нездібний. — Одержав тільки малу вислугу і річне відшкодування як німецьчик. Із цієї скупенької платні мусів удержувати себе й родину, що складалася з жінки й п'ятнадцятилітнього сінка, Ерика.

Хлопець був його любимцем і виявляв таку пильність і гарний хист, що він післав його до гімназії, а потім хотів посилати на університет. Як довго мав платню керманіча паровозу, то ще міг давати на науку Ерика, та тепер приходилося йому це так тяжко, що мусів розглянутися за бічним заробітком.

„У кого на нозі милиця, цей нікому не знадобиться”. Про це пересвідчився й він, бо хоч тижнями ходив від підприємства до підприємства, ніде не прийняли його. Що за молоду ходив тільки до нижчих шкіл, тому замкнені були для нього заняття, які вимагають знання, відомостей і гарного почерку, і де каліцтво є найбільшою перешкодою.

У журбі пригадав він собі власника фабрики, що жив у Дрезні, куди й він переселився по звільненні із залізничної служби. Цього фабриканта знали всі як багатиря й людину доброго серця.

Цей був теж між врятуваними подорожніми й подав йому, коли всі дякували, своє ім'я й уلیцю із словами:

— Якщо коли потребуватимете приятеля в потребі, подумайте про мене.

Пан Гартінг, так він звався, мав велику фабрику гатункового паперу, в якій виконували взірці до витинання й образкові аркуші. Він прийняв Ленцмана як найсердечніше. Сповнив зараз не тільки його просьбу про заняття, але й погодився на його умову, щоб він, як колишній урядник, не мусів працювати між робітниками.

Вкоротці поніс він уже до дому жмут взірців для кроїв на одяги й аркуші з образками, які мав колірувати. Був дуже задоволений із цього замовлення, що приносило йому п'ятнадцять марок за п'ятдесят, при допомозі шаблону, помальованих образків.

Робота справляла йому муку й клопіт, бо від літ не мав ні руки вправленої в писанні й рисунні, ані не привик сидіти годинами зігненим. Спочатку деякі взірці йому не вдалися, одначе при допомозі Ерика їх викінчив. А цей жертвував кожную вільну хвилину, що лишалася йому по школі, і по викінченні домашніх завдань не відходив від батька, поки не була готова денна пайка: два тузини чисто кольорованих образків. А при цьому находила його таємна журба, що всі муки й клопоти тільки задля нього.

Від цього часу батько втратив веселий настрій і був строгіший супроти нього.

— Бачиш, кільки я маю журби й труду! — говорив він нероз. — Тяжко приходитьсь мені заробляти гроші на твою науку. Будь бодай вдячний

за це й вчися пильно. Я жадаю в тебе найкращих шкільних нот.

Ерик робив усе що було в його силі і вчився пильніше, як перше. Та думка про дорогого батька, що весь день, а часто й до пізнього вечора, сидів мов прикований до стола, мов вічне терня — ранила серце хлопчини.

Одного разу, коли батько знов змучений і невеселий працював у бічній кімнатці, впала Ерикові думка в голову, яку перевів він уже найближчої ночі.

Коли батьки поклалися на спочинок і згасили світло, ждав він у кімнатці, в якій спав, аж поки віддих не зрадив, що батько й мати заснули. Тоді він тихісінько встав із постелі, засвітив лампу й почав колірувати. Робота йшла скоро, бо від часу, як він помагав батькові, набрав уже вправи, а крім того мав і хист до таких робіт. Так сидів він у пильній праці, аж почало світати, аж поки не ожилилася вулиця й камениця та не надійшла рання година, в якій звичайно вставала мати. Тоді скоро гасив світло і відходив тихенько до своєї кімнатки. Мати, що ввійшла чверть години пізніше, застала його в ліжку.

Спав тільки кілька годин. Коли вставав, був увесь мов у гарячці із зворушення, чи відкритють його хитрощі, за які він узявся з любови до батька.

На превелику його втіху, батько, що на короткий час увійшов був у свою кімнатку, закликав:

— Учора працював я пильно... двічі тільки викінчив я образів, як звичайно досі.

Та мати закаламутила Ерикову тиху втіху заміткою:

— Дивно, дивно! Пригадую собі докладно, що я ввечір налила нафти в лампу, а сьогодні вона порожня.

Ерик зятимив ці слова, які вважав осторогою до більшої обережності й купив за заощаджені гроші дванадцятку стеаринових свічок, щоб світити ними замість лампою. Цей підступ удався йому: нічних його праць не відкрили батьки, не знали нічого про його неспання. Так удавалося йому кілька тижнів. Та наслідки невиспаних ночей далися скоро пізнати. Він почував себе рано й увесь день виснажений, ослаблений і без охоти до науки, втратив свіжість ума, став забудькуватий й тяжко задержував у тямці вивчене. Він підупав на тілі: краса шкіри зблідла, а весь його вигляд робив вражіння, що він недужий, або виснажений натугою сил тіла.

Мати перша помітила зміну, що зайшла з ним і жалілася перед батьком:

— Ерик занадто напружується при науці. Він на очах чахне. Накажи йому, щоб щадив себе!

Та батько, якому думка, що Ерик із-за тілесної немочі занедбується в науці, була немила, відповів із обуренням:

— Хлопець став лінивий! Я навідаюся до його вчителів і спитаю про його поступи. Горе йому, коли почую некорисний осуд!

Потім покликав Ерика, що саме вернувся зі школи, і картав його:

— Невдячний хлопче! Чи це нагорода за мою любов. Я твій окалічений батько працюю весь день, а ти лінюєш. Це зажене мене перед часом у могилу!

Син, якому кожне слово вбилося в серце, го-

тов уже був признатися до всього, та батько говорив далше:

— Минулого тижня я подвоїв свою пильність і заробляю вдвое тільки, як перше.

Ці слова, висказані зі світячими очима й з усміхом задоволення, замкнули хлопчині уста, і він змовчав.

Та батько вибрався з дому й навідався до Ерикового господаря кляси. Цей, як тільки почув імя відвідувача, почав нарікати:

— Що за гарний ученик був перше ваш Ерик. Один із наших найкращих! Які надії покладав я на нього! Я часто подавав його як приклад іншим учням... Та, на жаль, в останніх часах він змінився — Ерик робить сьогодні вражіння розсіяного, лінивого хлопця... На мій превеликий жаль не змогли вже й напімнення, яких я не щаджу. Його письмнні праці написані побіжно, його відповіді зраджують малу пильність, лихе вивчення на память... Коротко — Ерик для мене загадкою. Ви, пане Ленцман, як батько, найкраще зможете відкрити причину такої наглої зміни. Чи він недужий, чи може попався в лихе товариство? Його злий вигляд приводить мене до здогадів.

Ленцмана сильно зворушила ця відомість. Він відійшов від господаря кляси з наміром узяти Ерика на основне переслухання. Гнів, що збирався в ньому, виявлявся на його лиці й на всій поставі. Проти звички спішився він до дому, хоч ішов на милиці.

„Виродний син” робив його через край нещасним. Коли увійшов у сіни дому, в якому жив, зустрів його дверник і сказав йому про відкриття, що його зробив в останніх ночах. Ці в таємничо-

му тоні висказані слова, збільшили ще лихий настрій бідного Ленцмана. Він зараз подумав про Ерика: „Чого не приходиться мені зазнати через цього хлопця!” — нарікав він.

А потім завдав кілька питань дверникові, а цей відповів йому:

— У кімнатці, де пан Ленцман працює цілий день, появляється зараз, як вибе опівнічна година, світло, що гасне щойно тоді, як зачне світати.

Ця вістка зайняла так дуже Ленцмана, як він ішов сходами, що його обурення на Ерика ущухло, і він замість гостро поговорити з сином, говорив про це тільки з матір'ю.

Ця заклінала його, не робити нічого в першому зворушенні, тільки передумати справу, що їм обоєм справляла стільки журби. На другий день він спокійніше осуджуватиме й легше як сьогодні найде відповідний спосіб, як вплинути на поправу хлопця.

Ленцман послухав жінчиної просьби й не говорив із Ериком. Та його слова: „добра ніч”, коли син перед сном цілував його руку, були такі холодні, що й син і мати засмутилися.

По півночі Ерик знову встав із постелі, на шпиньках пройшов у малу кімнатку, засвітив світло й почав колірувати.

Гуркіт воза, що переїздив улицею, не дав йому почути тихого скрипу дверей й кроків, що наближались до його стола.

Нараз дійшов до його ушей оклик:

— Ерику, Ерику мій!

Він підвів зір, пізнав відразу голос і глянув у лице батька, що нахилився над ним. Сльози

плили з батькових очей, коли з гарячою ніжністю взяв хлопця в обійми.

— Я знаю все! — закликав він, на силу скриваючи радість та зворушення, і говорив далше:

— Яку кривду робив я тобі, мій сину!... Я називав тебе невдячним і лінивим, а ти жертвував для мене сон і здоров'я.

Потім узяв Ерика за руку й повів до ньеньчиного ліжка, що за шелестом увіходячих збудилися.

— Благослови нашу дитину, їй Бог дав золоте серце!

По цих словах мусів Ерик оповісти все докладно, та робив це він із острахом і тому, що батько напивав на нього. Мати, коли він скінчив, поклала йому руки на голову й голосно повторила слова святого Письма:

— „Хто Бога боїться, служить родичам своїм!”

А до себе сказала на згадку геройства батька, як колишнього керманіча паровозу:

— Який батько — такий син!

Дві години від французького міста Раймса лежала посілість пана Десоара. Посілість складалася з пишного дому й кількох винниць, що тягнулися по узбіччах гір. В долині від цієї посілости тягнувся битий шлях, а по той бік дороги зеленіли ліси. У гущавині тих лісів, як говсрили люди, крилися волоцюги й інше подібне гільтайство.

Це й було причиною, чому власники радше поселялися в місті Раймсі або в дооколичних селах.

Тільки пан Десоар не боявся тих лихих сусідів і навіть чванився, що в часі дванадцятилітнього побуту ще ніколи не напастував його ніякий драб.

В домі жили крім нього, його жінки й тринадцятилітнього сина Аманда, старуха теща й кілька дівок і два наймити, що працювали в винницях.

Найбільше село Сен Марі було віддалене на пів години від посілости. Туди ходив молодий Аманд щодня, бо парох села був його вчителем.

Одного хмарного дня у вересні вертався він знову з Сен Марі: На дорозі зустрів двох хлопців. Вони закликали його до забави. Він побіг за ними й небаром ганялися вони по лісах і левадах. Аманд був сердечний хлопчина, але крайно легкодущий і впертюх, якому спокійно сидіти було

страшною мукою. При забаві у гурті веселих товаришів забував він про час і домашній лад. Так теж і сьогодні подумав він про поворот до дому щойно тоді, коли починало смеркатися.

Густі хмари покривали небо, і небаром пустився зливний дощ. Аманд вернувся в хату зовсім промоклий і задиханий. Він вбіг до кімнати, щоб оповісти батькові, що його учитель, о. парох, сьогодні похвалив його й обдарував гарним образком. Та в кімнаті найшов він тільки стареньку бабку, що спараліжована сиділа в кріслі й привітала його не дуже привітним поглядом.

— Твої батьки виїхали з дому перед двома годинами, поїхали на весілля — почала вона невдоволенням голосом. — Я осталася сама, бо й слуги вийшли. Як це негарно з твого боку, що ти зовсім не журишся бабкою. Ти, невдячна дитино!

Хлопець підійшов до її крісла й сказав:

— Не гнівайся на мене, бабусенько, я ж не знав, що ви останетеся самі, а то...

— А як ти виглядаєш, хлопче?! — перервала йому стара жінка й оглянула його від ніг до голови. — Твій гарний одяг заболочений і промоклий, волосся розкудовчене, а черевики подерті. Ти більше подобаєш на волоцюгу, ніж на дитину багатих людей. Куди ти волочився? Червона смуга на лиці походить певно від удару, або й від каменя... Я певна навіть, що ти бився з уличниками.

Аманда вразив різкий тон бабусиної мови. Він відповів живо:

— Я ані не бився, ані не волочився з уличниками. Війтові хлопці, що йшли зі мною частину

дороги, кликали мене бігти з ними в перегони. Ми подалися на левади під лісом і...

— Не викручуйся й не пробуй вибілюватися! Я тобі ні словечка не вірю! — перервала йому старуха. — Зрештою признаєшся й сам, що ти замість іти просто до дому, волочився. Аманде, Аманде, — говорила вона дальше піднесеним тоном — я боюся за тебе! Ти тепер на ховзькій дорозі. Хлопець, що перебуває радше на улиці, як дома, подається легко в лихе товариство... а воно приводить його на лихі діла...

Хлопець поблід на такі закиди, та потім знову зашарілися його лиця. В ньому збудився опір:

— Бабуню ви робите мені кривду! — закликав він. — Я не зробив нічого такого, чого мусів би соромитися. Я не такий злий, за якого ви маєте мене. І ніколи не буду злий!

Стара жінка мов не чула його й говорила дальше:

— Бери собі відстрашуючий примір із Жана Мортієра. Він також був такий дикий хлопець, як ти, і цілісінькими днями ганявся скрізь... Як часто жалувалася мені на це його мати, що жила в селі Сен Марі. А що вийшло з нього опісля. Оповім тобі. Він попався між лихих товаришів, що крилися там долі в лісах. Вони й привели його на всі проступки. Сьогодні Жан Мортієр — це лісовий розбишака, пострах усієї околиці.

Аманд залився потайки слізми й усів собі в кутику кімнати. Там сидів тихий й сумний.

Це злостило бабуню ще більше й вона сказала:

— Аманде, ти не говориш ні слова, хоч бачиш, як твоє поведення вражає мене. Чи ж не маєш

серця для бабуні, що любить тебе так безмежно? Як довго це потриває ще? Як помру, тоді ти плакатимеш і жалувати, що не слухав моїх щирих напiмнень!

Хлопець усе ще мовчав. А як легко мiг вiн перепросити бабуню, що, хоч нагальної вдачі, була наскрiзь добра жiнка. Треба було сказати йому тiльки оцi два слова: „Простiть менi!” Та в своїй впертостi не вимовив вiн цих слiв. Хоча внутрiшній голос i говорив йому: „Упокорися й перепрси бабуню!”, та дурна впертiсть замкнула йому уста. Мусiв звести з собою важку боротьбу, бо любив стару жiнку нiжно й вiдчував добре, що вона не зле думає, i що вiн їй мусить бути вдячний за багато добрих учинкiв...

Настав пiзний вечiр. Зiрвалася буря. Вихор бив дощем об шиби вiкон, а на дбiрi стало зовсiм темно. Наймичка ввiйшла в свiтлицю й засвiтила лампу.

Вона сказала:

— Наймити й наймички за дозволом пана пiшли в село. Тiльки я мусiла остатися. Я покiнчила роботу. Позвольте менi вiдвiдати неньку, що живе в хатi над винницями.

— Коли вернешся? — спитала стара жiнка.

— За годину буду назад! — вiдповiла дiвчина.

— Iди й додержи слова! — наказувала старуха.

Коли дiвка вiдiйшла, затихло знову в великiй кiмнатi. Нi бабуся, нi внук не обзивалися. Царила глибока тиша, переривав її тiльки шум вихру i плюскiт дощу. Свiтло лампи свiтило блiдно, i кiмната була бiльше темна, нiж ясна.

Нараз дався чути з вулиці шелест. Обидвоє почали надслухувати.

— Що це таке? — питала налякана старуха й похилилася дрижучим тілом наперед.

— Це дощ шелестить — відповів Аманд.

— Дитино, — говорила вона даліше, втішена, що він перервав мовчанку, — обіцяй мені, що поправишся й не даш більше приводу до побоювань, нарікань і сліз. Ти знаєш, як я тебе люблю.

Нараз перервала, бо шелест залунав знову й дужче, як перше.

— Це ж не дощ, — закликала вона й задрожтла всім тілом. — Глянь, чи хто не ввійшов у хату. Ні, ні... Остань тут і подай мені ручку. Я не хочу бути сама!

Аманд підійшов до її крісла й надслухував пильно.

Нараз почули ходу в сінях, що наближалася до дверей.

— Хто там? — спитав хлопець дрижучим голосом.

Ніхто не відзивався.

Він повторив: — „Хто там?“

У цій хвилині обидвоє скрикнули, бо два замасковані мужчини вскочили в кімнату. Один затулив рукою уста хлопця, а другий здавив старуху за горло й, добуваючи довгий стилет, закликав:

— Не відзивайтеся ні словечком, бо інакше згинете!

Стара жінка здеревіла з жаху. Не важилася й ворухнутися. Аманда зтягнув один із напасників на середину кімнати й сказав:

— Покажи мені шафу, де твій батько переховує гроші!

Хлопець із жаху не вимовив ні словечка. Тільки рукою вказав на сусідню кімнату.

Один із розбишак ухопив його за шию й потягнув туди за собою, засвітив світло й повторив:

— Де шафа?

Аманд показав. Розбишака кинув Аманд перед шафою на землю, поставив йому ногу на груди, щоб не міг ні ворухнутися, і розбив шафу. Перебушував скринки й полицки та забрав коверту з вартісними паперами.

Потім закликав на свого товариша, що все ще з наставленим стилетом стеріг старухи:

— Я готов. Можемо йти!

Цей поспішив до входових дверей і глядів на вулицю, а другий грізним голосом сказав до Аманди й бабуні:

— Не рухайтесь з місць і не важтеся кричати, бо заколю вас при найменшій шелесті!

У цій хвилині зчинився на вулиці крик, і один драб скочив скоро до дверей. Від цього наглого руху розв'язалася маска, що закривала його лице й упала на землю.

Старушка вляпила зір у нього й закликала перестрашена:

— Іване Мортієре, це ти?!

— Проклят... — зашипів він — мене пізнали...

Потім обернувся, вирвав гострий ніж із-за пояса й кинувся на старуху.

Уже підніс ніж, щоб вбити його старій жінці в груди, як тут кинувся Аманд і заслонив бабуню своїм тілом...

Розбишака кинув проклоном, вибіг із кімнати, бо крик на вулиці дужчав.

Хлопець упав навколішки й поклав голову на лоно бабусі.

— Аманде! — закричала вона й усе ще дрижала на всьому тілі.

— Бабуню! — відповів хлопець. — Слава Богу, що ви живете!

Потім замовк і тяжко дихав.

— Чи ви любите ще мене? — спитав він по хвилині.

Вона поклала руку йому на голову, мов благословила.

— Чи все ще гнівається на мене, що я був упертий? — говорив він дальше.

— Я вже не думаю про себе — відповіла вона — бо я, тебе над усе люблю.

— Простіть мені, добрі бабуню! — сказав Аманд голосом, який щораз слабше дзвенів, — коли я вам докучив, або засмутив вас!

— Від серця прощаю тобі. Будь тільки знову веселий і встань — відповіла вона.

— Дякую, тисячно дякую! — шептав хлопець, тільки з трудом вимовляючи слова. — Тепер я задоволений... щасливий. Думайте про мене, про Аманду і... і... моліться... за свого внука.

— Аманде, Аманде! — скричала налякана старуха. — Що тобі? Через що не можеш говорити?

Вона підвела голову, що важко лежала на її лоні... й глянула в його лице, на якому смерть розпростерла свою тінь.

— Думайте про мене — сказав Аманд вривною мовою, ледве чутним голосом. — Цілуйте батька й неньку! Бувайте здорові!

— Господи небесний! Господи небесний! — закликала жінка стривожена. — Що тобі, дитино?

Струя крови ринула з одежі хлопця. Він упав на землю й лежав без духа в ногах бабуні.

Розбишака, в хвилині, як Аманд заслонив бабуню собою, вбив ніж у хребет хлопця й зранив його смертельно.

„Лихий” унук пожертвував власне життя, щоб рятувати життя бабуні.

Бідна старуха осталася з болю без тьми біля бездушного внучка й прийшла до себе щойно тоді, як пан Десоар повернувся з жінкою до дому. Вони занесли хлопця в постіль і ще в ночі післали за лікарем.

Лікар оглянув і перев'язав рану Аманда, але давав дуже мало надії на життя дитини зажуреним через край батькам.

Бабуня відтоді сиділа безпереривно біля постелі вмираючого й надслухувала кожний віддих.

А смерть цим разом оминула хороброго хлопця. По довгій, важкій недузі Аманд укінці виздоровів.

І ніхто не був із-за цього щасливіший від старенької бабуні.

— Аманд, правда, впертюх — говорила вона серед сліз радощів до дочки, — але я кривдила його. Він не такий лихий, як я думала. Він добрий хлопець та й має добре серце в грудях.

Жан Мортієр не оминув кари, а за ним мусіли й різні його товариші покутувати за злочин.

Пан Десоар одержав назад свої вартісні папери, бо всі найшлися ще в розбишак.

Д О Г Л Я Д А Ч

Одної весняної днини явився хлопчина в селянському одязі перед ворітьми лічниці в С. і просив воротаря:

— Добрі паночку, заведіть мене до мого батечка!

Воротар, якому подобався ясний погляд і чемність хлопця, спитав у нього, звідкіля він приходить.

Хлопчина назвав село, що було віддалене на день дороги від С. Оповів, що його батько перед двома роками виїхав до Америки, щоб найти там заробіток.

— Він оставив нас, ньеньку й трое діток, у селі, і ми довгий час не чули нічого про нього. Перед чотирнадцятьма днями написав він із С. моїй ньеньці і повідомив, що він заробив багато грошей і вертається в рідну сторону, бо туга за ньенькою й нами така велика, що він не міг би оставати довше на чужині. Та коли повернувся в С., нагло важко занедужав. Його помістили в великій лічниці. — Відвідай мене тут — просив батько наприкіңці листа, потім разом поїдемо до дому. — Та моя мати, що мусить доглядати мого маленького братчика, не могла кинути хати й тому післала мене. І я прийшов сюди й хоч

до батька, щоб доглядати його — закінчив чотирнадцятилітній сільський хлопчина.

— Заведіть мене до нього, ласкавий пане! — просив малий.

Воротар задзвонив на доглядача. Цей з'явився вскорі й спитав хлопця:

— Як називається батько?

Він назвав імя, що його доглядач, як запевняв, не чув ніколи..

По надумі говорив дальше: — Чи це не старий робітник, що приїхав із Америки?

— Так, — відповів хлопець. — Батько був у Америці, та він не старий.

— Коли ж прибув твій батько? — спитав доглядач.

— Перед п'ятьма днями! — сказав хлопець.

— Так це буде недужий, що лежить у четвертій салі. Ходи за мною! — закликав доглядач.

Коли обидва йшли сіньми і коридорами, спитав хлопець:

— Чи батько дуже недужий?

Доглядач не відповів йому нічого.

Увійшли в велику, свіжу й ясну салю, де було багато ліжок. Перейшли її, аж поки доглядач не задержався перед одною з постелей і не відслонив заслони, що окружала постіль із усіх боків. Доглядач сказав:

— Тут лежить той, кого ти шукаєш!

Хлопчина станув біля постелі навколішках, поцілував руку недужого, що лежала на покривалі, і закликав крізь сльози:

— Батечку, любий батечку!

Та недужий і не поворухнувся.

Тепер почав хлопчина голосити, підняв го-

лову, що досі держав опущену на руці старця, і вдивлявся в бліде його лице. Подумав, що він перед ліжком чужого, бо ні одна риса на недужому не подобала на світлину, що мав він на спомин від батька: Волосся й довга борода лисніли срібною сивиною.

— Батечку! — закликав він, коли недужий по довгому обмороці прийшов знов до себе. — Ти пізнаєш чейже мене? Я твій син, — Миколка!

Старець зітхнув важко, отворив очі й впялив зір у хлопця. Та очі недужого мали чужий вираз. Миколка не пригадував собі, щоб він коли глядів у ці очі.

Недужий не вимовив ні словечка й вскорі заснув знову, а хлопчина сів на стільці, що стояв біля ліжка. Як важко було йому тепер на серці!

Він згадував день, коли батько здоров і сильний прощався сердечно з ненькою та з дітьми. „Моліться за мене й будьте добрі! — сказав він до них. — Я на чужині пильно працюватиму й щадитиму кожний сотик, щоб багато заробити й скоро повернути домів”.

І в кожному листі, які писав він двічі або тричі на рік, стояло: — Я, дякувати Богу, здоров і при добрій силі.

Та тепер, коли добрий батечко вернувся в рідні сторони, він мусить бачити його вмираючим.

По годині задзвенів тихий дзвінок. На його голос більшість недужих будилася й підводилася в постелях, бо це був час, коли лікарі зявлялися в салі та відвідували недужих. Один із них, що йому товаришила сестра жалібниця, приступив до ліжка, в якому лежав Миколків батько, провів його живчик, приглянувся його віддихові й

виглядові та сказав потім тихо кілька слів до сестри.

Потім звернувся до хлопця, що глядів на нього з тривогою й дрижанням і сказав:

— Не журися, дитя, батькова недуга важка, та маємо надію, що він знову буде здоров! Останься тут, це вплине добре на нього.

— Батько не пізнає мене — жалувався Миколка.

— Пожди до завтра — потішав його лікар, — тільки не трать відваги!

Лікар вийшов із салі, та хлопець відтепер почав свою службу як доглядач недужого. Він вигладжував подушки, коли батько в гарячці змінював їх, поправляв накривало, що його недужий, як кидався, зісовував із себе, надслухував кожний віддих чи зітхання, що виходили з уст недужого.

Від часу до часу будився недужий із своїх важких снів чи омлінь — тоді глядів поглядом, із якого сяла любов і вдяка, на лице свого доглядача, що в душі радів із цього.

Ніччю спав Миколка в дуже маленькій комірчині, що була біля салі, а вдень не відступав від батькового ліжка.

Старець вскорі не міг уже бути без нього, коли будився з несвідомости чи із сну, шукав змученим зором тільки його. Його бліді губи рухалися, щоб щось сказати, та ні Миколка, ні сестра не розуміли цього. Однак худе лице недужого мало вдоволеній, ба навіть, щасливий вираз.

Лікар сказав до Миколки, коли замітив зміну в виразі й погляді недужого:

— Твому батькові краще! Робить це радість, що ти при ньому!

Коли одного ранку недужий якийсь час не спав, оповів Миколка про дім, про неньку й про рідню. Та здавалося, що батько звертає увагу завжди тільки на звук його голосу, а того, що він говорить, не розуміє. Це смутило Миколку.

Так минуло пять днів. Хлопчина ніколи не відступав від постелі недужого, і навіть обідав тут. Шостого дня сказав лікар по оглядинах недужого до жалібниці:

— Зближається кінець!

Миколка, що почув ці зовсім тихо сказані слова, залився слізми й був близький відчаю. Була тільки ще одна потіха для нього: батько розумів тепер щораз більше все, що він йому шептав. Його очі спочивали тепер на ньому з далеко ніжнішим виразом, як у день зустрічі.

Раз отворив батько уста, підвівся з трудом із подушок і пробував щось промовити. Та з-за ослаблення не міг нічого вимовити.

Миколка нахилився над ним і сказав, щоб потішити його:

— Відваги, відваги, любий батечку. Ти вскорі виздоровієш. Тоді вернемося разом до дому.

У цій хвилині відчинилися двері салі, увійшов мужчина з великим клунком. Біля нього була сестра жалібниці

Мужчина підійшов швидко до ліжка, що при ньому сидів хлопчина, і закликав:

— Миколко!

Миколка обернувся, вдивлявся довго в мужчину й кинувся з окликом: „Батечку!” — йому на шию.

— О, моя люба дитино! — говорив батько далше. — Доглядач, що ти стрінув був його біля

воріт, завів тебе до ліжка чужого. Я сам, коли ти остав тут, лежав в іншій салі. Коли мені сестра жалібниця оповіла про хлопця, що від шости днів доглядає свого вмираючого батька, спитав я: „Як називається цей добрий хлопець?” Вона відповіла — „Миколка”. На це насунулися мені різні здогади, і я написав ненечці. Вона відписала мені вчора: я вислала нашого Миколку до тебе до лічниці. Тоді я все додумався. Що ти перетерпів за ці дні й то з-за чужої людини! Слава Богу, що я віднайшов тебе. Ходи зараз зі мною. Підемо до дому, бо я вже здоров.

Миколка не відповів ні слова. Він глянув на недужого, що в часі голосної розмови збудився й ніжно глядів на хлопця.

Цей погляд упав хлопцеві глибоко в серце й він сказав шепотом до батька:

— Я не можу йти з вами. Добрий старець не може сам умирати. Позвольте мені остати при ньому. Коли відійду, буде йому сумно, бо за цих шість днів привик він до мого голосу, мого погляду й малих послуг, що їх я йому сповняв. Було б нелюдяно з мого боку опускати його тепер, коли вже хвилини його життя почислені.

Батько хлопця спитав сестри жалібниці, звертаючи не дуже привітний погляд на вмираючого:

— Хто цей старець?

— Робітник, як і ви -- відповіла вона. — Принесли його в тій самій годині, що й вас, непритомного до нашої лічниці. Він має, мабуть, дома хлопця, до якого тужить і якого віднайшов у вашому Миколці.

Миколків батько не сказав нічого, тільки:

— Остань при ньому!

Потім відійшов сам із салі до дому.

А хлопець остав тим, чим був досі: доглядачем чужої недужої людини. Як вірно й ніжно сповняв він те заняття, що вимагало так багато терпцю, самовідречення й любови ближнього!

Від цієї години позбувся туги за домом, не плакав уже й потішав себе завжди, коли завітала до нього туга за рідними, думкою: „Мій батечко здоров і біля своїх любих”. Він малював собі в душі стрічу батька з ненькою, радісне життя яке ведуть тепер батьки й рідня, і тихе щастя, що тепер по довгому смуткові з-за розлуки вернулося в убогу хатину...

— Коли старець, що я тепер заступаю йому власну дитину, виздоровіє, — так говорив він собі в дусі — тоді я вернуся додому... Мое щастя буде ще більше при свідомості, що я зробив ближньому щось миле.

Такі думки займали малого Миколку безстанно, коли він сидів біля недужого, що в його годиннику життя мало впасти останнє зеренце піску. Лікар, що явився ще пізнім вечором, заявив, що недужий не доживе до наступного дня.

Коли надійшла ніч, простелилися тіні смерти на лиці старця, і Миколка взяв його за руку. У цій хвилині почув він, як умираючий стиснув йому легко руку й при цьому віддав останній віддих.

Це була неначе подяка й останній поздоров Миколці.

— Він переставився! — сказала сестра жалібниця. Потім звернулася до Миколки й додала:

— Тепер ніщо не задержує тебе тут. Іди й

жий щасливо ти сповнив гарне, справді християнське діло!

Взяла китичку цвітучих фіялок, що стояли в склянці на малому столику, і вручила йому зі словами:

— Візьми їх на спомин.

Та хлопець заніс фіялки до покійного, поклав їх йому на грудях і сказав ніжним голосом:

— Бідний старче, я за тебе молитимуся!

Потім взяв свій клунок і вийшов із салі та подався з лічниці додому.

ПРИГОДА З ТИГРОМ

Подія, про яку хочу розказати, доволі давня, але ще виразно стоїть мені перед очима. Тоді був я ще дуже молодий і займався транспортом колоніальних товарів із одної індійської місцевости до нутра краю.

Того памятного дня, коли скоїлася подія, доїхав я зі своєю валкою до убогого пустого села. Як тільки ми розложилися табором, явився в мене найстарший чоловік із села і запитав, чи справді маємо завтра відїхати до місцевости Малянаади.

Я потакнув головою.

— Отже, сагібе, старайся прибути туди як найскоріше ще задня — говорив старий індус, — бо по-перше дорога далека, а по-друге подорож небезпечна. Там по другій стороні узгір'я гніздиться тигр-людодїд. Недалеко від Малянаади збудував собі один білий пан дім із каменю...

— Це мене дуже тішить — перебив я йому — бо матиму нагоду провести ніч у мого земляка, а не в нужденній сільській хаті.

— Так, пане! Але тигр-людодїд облягає дім усю ніч так, що ніхто з доколичних мешканців не посміє вже смерком підійти до дверей цієї оселі. Людодїд чатує й на слуг білого пана, які не є такі осторожні.

Ця вістка була для мене менше весела, особливо коли я ще довідався, що мій земляк виїхав сам із дому, лишаючи двоє дітей під опікою старої китайської піклунки.

Тимчасом мої товариші подорожі, почувши про людоїда, дуже стривожилися. З трудом удалось мені їх трохи підбадьорити, однак мусів я їх запевнити, що завтра вчасним ранком пустимосся в дальшу дорогу, щоби ще перед заходом сонця прибути на означене місце.

І справді, другого дня виїхали ми вчасно. Шлях вився деколи попри джунглі так близько, що галузки дерев творили правдивий дах над нашими головами. Від часу до часу долітали до нас із пралісів дикі реви, які тривожили моїх товаришів. Усю дорогу думав я про дітей мого земляка, які в цій дикій закутині землі, далеко від цивілізованих людей мали провести молоді літа...

До полудня не стрінули ми ні живої душі. Нараз на кінці вузької стежинки доглянув я крізь гущаниву три людські постаті, що стояли на роздоріжжі під деревом. Були це: білий хлопець, його сестра й китайська служниця. Я догадався, що це діти і служниця фермера*), про якого згадував мені старий індус.

На запит хлопець потвердив мій здогад.

Молодий, 13-літній хлопчина зараз осмілився до мене і по короткій розмові сказав:

— Лишіться з нами, потіште і порятуйте; ми дуже зажурені і пригноблені. Закрався туди тигр і чатує на наш дім. Мій батько не міг його застрілити, і тому багато наших робітників утекло

---

*) фермер — хуторянин.

від нас зі страху перед тою дикою потворою. А батько, що не міг без них управляти плянтацієй, вибрався із своїм помічником підшукати нових наймитів.

— І лишив вас самих? — запитав я.

— О ні! Піклунка і кілька робітників лишилося з нами, але передучора вечором ухопив тигр одного з них, а вчора другою. Решта втекла нині рано, лише добра китайка час не залишила. Тепер ми всі троє дуже боїмося. Ах, прошу вас дуже, пане, ходіть до нас і будьте з нами, доки наш батько не вернеться домів.

Коли я довідався, що фармер приїде за п'ять або шість днів, згодився лишитися при дітях. Моя подорож не вимагала поспіху, а відпочинок був потрібний. Моя служба задержалася в селі, а я пішов із дітьми до їх оселі. Діти оповідали мені про спосіб свого життя, і ми швидко стали приятелями. Головно подобався мені малий син фармера, проворний хлопець, коли його сестричка була тиха і несміла дитина.

Щоб наочно переконатися, що мій товар зложено в порядку й безпечно, відїхав я до своїх людей, приобіцяючи дітям найдальше за годину вернутися до них.

Чував я не раз від людей, що тигри, які вже засмакували людське м'ясо, приходять у те саме місце точно о тій самій порі. Також і молоденький земляк говорив мені, що тигр приходить щодня о 8-ій годині вечором. Не потребував я отже так дуже лякатися, бо годинник показував щойно чверть на восьму.

Вертався я вузькою доріжкою. По дорозі ставав, надслухував і вдивлявся в темні хаші. Про-

те серце вдаряло молотом, немов би справді щось страшного або небезпечного мало скоїтися. Вкінці зібрав я всю відвагу, поспішно пустився до оселі і вкоротці станув перед дверима.

— Гей! Молодий приятелю! — закликав я. — Відчини! То я!

У відповідь почув я розпучливий крик стривоженого хлопця:

— Бійтеся Бога, пане! Швидко на дерево! Тигр чатує зовсім близько! Швидко, пане, як вам життя дороге!

Що він говорить правду, пізнав я по тоні його голосу. Я станув, як укопаний. Здавалося мені, що дике звіря вже кидається на мене, вже впиває кігті в моє тіло, вже любить моєю кровю...

Ледве вспів я оглянутися, як із нутра хати почув я голос:

— Скоріше, пане, скоріше! На дерево! Тигр надходить!

Ця вістка вирвала мене з безрадности. Зараз біля мене стояло дерево, що мало високий і гладкий пень, а в горі розгалужувалося в широку корону. Мигом учепився я пня і з диким поспіхом видрапався вгору в страху, що ось-ось досягнуть мене зуби потвори, стягнуть на землю і розідруть. Скоро досягнув я рукою до найближчої галузи, засвітив ліхтарку, якої на щастя не пустив на землю, і при її світлі доглянув я гнучке, витягнене як струна тіло тигра, що виходив із-за угла. Підбіг він до дерева, підскочив до гори і вбив кігті в кору, що аж пень затріщав. Уже тільки кілька пядей ділило його від моїх ніг — але, видко, не вірив сам в успіх скоку, бо зісунув-

ся вниз і потряс деревом так кріпко, аж дерево захиталося.

Але слава небесам! Тигр не вміє лазити по деревах, тож покищо був я безпечний, хоч дрижав цілим тілом. Сидів я отже вгорі, а тигр надолі, і так оглядали ми себе взаємно. Відтак видрапався я трохи вище. Як тільки я лише ворухнувся, тигр пронизливо заревів і зробив знову могучий скок угору. Вже майже сягав до найнижчого конаря, але вище не міг дістатися.

— Хлопче! — закликав я голосно до молодого сина фермера.

У відповідь почув я лише грізне м'явкання мого ворога, що сильними лапами тряс дерево з надії, що впаду йому просто в пащу, як грушка.

Щойно на кількакратний зазив почув я голос хлопця.

— Сиджу тепер на дереві — крикнув я — зовсім безпечно. Тигр стоїть на землі і не може вийти на дерево.

— А проте може! — відповів хлопець.

— Ні, зовсім ні! Б противному випадку був би вже тут.

— Так, але з даху міг би до вас дістатися по хворості, що лежить при углі дому.

Коло стіни стояла справді купа хворосту, з якого виставали грубі палі. Тудою міг тигр дістатися на дах. Одначе не думав я, що б він був на тільки проворний, щоб умів це використати.

Проте я помолився, бо коли по хвилині оглянувся за тигром, його вже не було.

— Тигр відійшов — закликав я. — Думаю, що вже можеш мене впустити.

— Ні, останьте ще на дереві! — кричав з усієї сили хлопець. — Тигр певно влазить на хворост.

Знову мурашки забігали мені по спині. З хвосту міг тигр без труду вилізти на дах, а тоді ділив би нас простір лише на п'ять стіп, який він певно міг би перескочити. Коли я побачив лоб тигра, що виставав понад гребінку, і коли почув, як кігтями дряпав цинкову бляху, стало мені волосся дубом на голові. Вмить висунув тигр своє видовжене тіло на дах і став повзати щораз ближче. Спадистий дах не дозволяв звіреві свobodно ворухитись, бо міг легко сковзнутися і впасти на землю. Цю обставину мабуть передбачувала потвора, бо радше повзла по даху, як ішла.

Остовпілими очима слідкував я за кожним рухом ворога. Коротка молитва вирвалася з моїх грудей до Бога. Я готовився на певну смерть, бо хижак сів просто мене, готуючись до останнього скоку.

Призвичаєні до темноти мої очі виділи, як його мязи й члени тіла стягалися, щоб набути певну силу скоку... Тепер уже надходить моя остання година! — подумав я й заплющив очі...

Не знаю, як довго це тривало, досить, що я був ще цілий і не чув ніякого тріскоту гілок. Мало-помалу відчинив я очі й побачив тигра на тому самому місці, що й перше.

Отже сиділи ми знову просто себе: я на дереві — він на даху. Тепер було очевидно, що цей людоділ взагалі на скок не рішиться. Раз не має відповідного місця, на якому міг би відбитися, а по-друге скок між гілля йому не подобався. Моє положення не було б ще найгірше, коли б не те, що потвора раз-у-раз скажено порскала

і пускала мені просто в ніс вонючу пару з роззявленої пащі. Я мусів від часу до часу ворушитися, щоб не заснути з утоми і не впасти з дерева. Тимчасом роздумував я, що слід мені зробити, щоби сполосити або вбити кровожадного звіря. Вкінці прийшла мені до голови спасенна думка.

— Хлопче, чи нема в вас рушниці? — закликав я.

— Є! — відповів хлопець.

— Набий її і вистріль здолу крізь дах у місце, де сидить тигр!

— На жаль, я не вмію обходитися зі зброєю. Батько заєдно говорив, що я ще до того за молодий.

Мені стало дивно, що в краю, до в пятому році життя вчать хлопців їздити верхом, а в десятому стріляти, є ще такі разячі виїмки.

Та не пора було мені над тим застановлятися. Коли б я мав рушницю!... Виринуло питання, як дістати її до рук. Коли б я міг скочити і добігти до хати!... Але про це шкода було й думати! Ще б я землі не доторкнувся, а вже кровопійця сидів би мені на спині.

Я напружив свій ум, щоб обдумати щось іншого. Дотеперішний страх перемінився в безмірну лють на звірину так, що я був би задавив її власними руками.

Вкінці здавалося мені, що я щось певного видумав — отже закликав на хлопця:

— Чи не міг би ти мені з того місця, де сидить тигр, кинути рушницю і пояс із набоями? Я удаватиму, що хочу злісти на землю, а це очевидно спонукає тигра зіскочити з даху. Тоді ти швидко протиснешся отвором у даху, кинеш ме-

ні потрібні речі і, поки тигр вилізе знову на дах, утечеш на горище.

— Дуже добре! — відповів хлопець.

— Бачу в тобі відважного хлопця — захоплювався я його до того небезпечного діла. Що ж мав я робити? Не було іншої ради.

Я надслухував із напруженою увагою, чи не почую шелесту хлопця, що по линві дряпався на горище. Мабуть поведився при цій роботі як тільки міг найтихше. По хвилині почув я придущений голос:

— Я вже при отворі.

Тепер приходила черга на мене. З можливо найбільшим шелестом зівсувався я вниз. Тигр слідкував за мною блискучими очима. Коли я опинився на найнижчій гільці, зробив я рух, мов би хотів зіскочити. Рівночасно й тигр кинувся з даху, щоб роздерти свою добичу... Плян мені вдався.

— Скоро, хлопче, скоро! — кричав я, а сам чим скорше спинався вгору. — Тигр уже на землі!

Тимчасом хлопчина виложив рушницю й пояс з набоями на даху, а сам намагався протиснутися отвором. Одначе навіть для нього отвір був за тісний. Тимчасом я звернув очі вниз і з острахом замітив, що тигра нема. Коли я глянув знову на хлопця, він стояв уже на даху, підняв рушницю й пояс і перебіг по даху ближче мене. Я витягнув руку...

Нараз на краю даху показався лоб тигра.

— Тигр недалеко! Втікай чим скоріше! — крикнув я з усіх сил. Але хлопець так перенявся своїм завданням, що не зважав на мій крик, лише розмахнувся й кинув мені рушницю й набой.

На щастя зловив я й одне й друге. Тимчасом

тигр наближався до хлопця. В тій самій хвилині, як хлопець, мов вун, скрився в отворі, роздався сильний удар лапи розбішеного звіря.

— Добре! — закричав хлопець дрижачим голосом — я чув добре цей удар.

Слава Богу! Одна секунда — і було б за пізно!

Мое оповідання кінчиться. Я наладив рушницю, вицілівся, вистрілив два рази й убив потвору на місці — навіть лапою не рушила.

— Мій дорогий друже! — сказав я потім до молодого хлопця. — Ти тілом дитина, але серцем герой. Про тебе оповідатиму темними вечорами всім дітям на Україні, щоб училися від тебе всього того, що називаємо посвятою для добра інших!

З М І С Т:

У розбишацькій печері	3
За батька	26
До неньки	32
Відважний Степанко	41
Тиха посвята	49
Аманд	60
Доглядач	68
Пригода з тигром	76